

CREATING SOCIETAL
COGNITIVE RESILIENCE
AGAINST INFORMATION
DISORDERS

JEAN MONNET
CENTRE OF EXCELLENCE

BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİNE KARŞI TOPLUMSAL BİLİŞSEL DİRENÇLİLİK YARATMAK- **RESAID**

Bilgi Notu | 2024

Avrupa Birliği tarafından
ortak finanse edilmektedir

İstanbul
Bilgi Üniversitesi

GİRİŞ **01**

1

BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİ, FARKLI TANIMLAR VE TÜRLERİ **04**

2

İNSAN HAKLARI İHLALİ OLARAK BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİ **08**

- a. Seçme ve Seçilme Hakkı (ICCPR Madde 25)
- b. Sağlık Hakkı (ICESCR Madde 12)
- c. Onur ve İtibarın Korunması Hakkı (ICCPR Madde 17)
- d. Ayrımcılıktan Korunma Hakkı (ICCPR Madde 2(1) ve 26)
- e. Katılım Hakkı (Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi Madde 21 ve Madde 25)

3

BİR İNSANİ GÜVENLİK SORUNU OLARAK BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİ **12**

4

YAPABİLİRLİKLERİ KISITLAMA SORUNU OLARAK BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİ **15**

5

BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİNE KARŞI MÜDAHALELER **17**

- a. Bireysel Müdahaleler
- b. Toplumsal Müdahaleler
- c. Devlet Düzeyindeki Müdahaleler
- d. Devletüstü Müdahaleler

6

BİLGİ OPERASYONLARI VE BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİ **19**

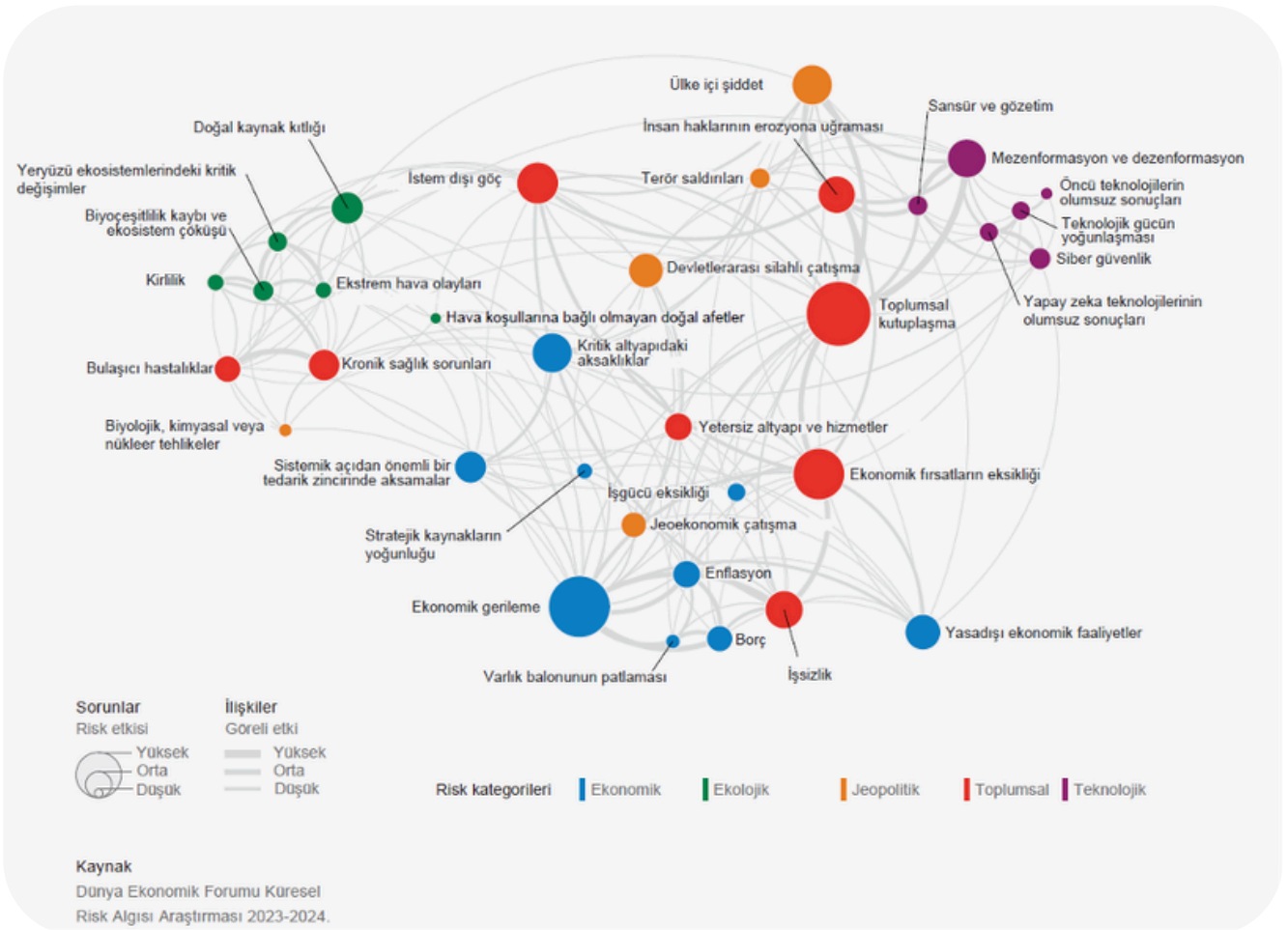
7

BİYOEKOLOJİK MODEL VE YAKLAŞIMIMIZ **20**

- a. Mikrosistem
- b. Mezosistem
- c. Egzosistem
- d. Makrosistem
- e. Kronosistem

GİRİŞ

Dünya Ekonomik Forumu'nun 10 Ocak 2024 tarihinde yayınladığı Küresel Riskler Raporu "mezenformasyon" ve "dezenformasyon"u, bizim deyişimizle bilgi düzensizliklerini, önümüzdeki iki yıl içerisinde küresel olarak karşılaştığımız riskler arasında birinci sıraya yerleştirmektedir. Bilgi düzensizliklerinin yaratacağı riskler aşırı hava olayları ya da toplumsal kutuplaşmanın dahi önünde yer almaktadır (Küresel Risk Raporu, 2024). Orta vadeli değerlendirmede birinci sırayı aşırı hava olayları alırken, bilgi düzensizlikleri de çok fazla değişmemekte ve orta vadeli değerlendirmede de beşinci sırada gelmektedir.

Şekil 1: Küresel Riskler

Bilgi düzensizlikleri toplumsal kutuplaşma, hak ihlalleri, ülkeler arası savaşlar ve benzeri diğer risklerle de doğrudan ve dolaylı ilişkili olduğundan önlem alınması gereken riskler arasında ön sıralarda yer almaktadır. Bu sorunları sivil toplum kuruluşları, akademi, uluslararası örgütler ve hükümet temsilcileri benzer derecede önemsemekte ve risk olarak görmektedir. Ayrıca bu konuda da hemen her ülkede de benzer görüşler olduğu raporda belirtilmiştir.

Dünya Sağlık Örgütü de bilgi düzensizliklerini bir halk sağlığı sorunu olarak görmekte ve otoriteleri bu konuda acil tedbirler almaya davet etmektedir (Dünya Sağlık Örgütü, 2024). Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği ise, 2022 yılında yayınladığı bir raporla ülkelerin bilgi düzensizliklerine karşı işbirliğine gitmesi gerektiğini belirtmiştir (İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Geliştirilmesi ve Korunması için Dezenformasyonla Mücadele, 2022).

Bununla beraber, içinde bulunduğumuz çoklu krizler çağında, küresel ısınma ya da savaşlar kadar, hatta onlardan daha büyük bir küresel risk oluşturduğu düşünülen bilgi düzensizlikleri hükümetlerin yasal düzenlemeler ve asayiş tedbirleriyle çözebilecekleri bir güvenlik sorununun ötesindedir. Yerel ve küresel dinamiklerin de etkisiyle farklı sonuçlar ve belirsizlikler doğurabilecek bilgi düzensizliklerine yönelik devlet temelli yasal düzenlemeler yetersiz kalabilir, daha da önemlisi birbiriyle ilişkili haklar çerçevesinde insan hakları ihlallerine sebep olabilir.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte bilgi düzensizliklerine dair içeriklerin çeşitlenmesi ve yaygınlaşması daha hızlı bir biçimde gerçekleşebilmektedir. Teknoloji şirketleri ve sosyal medya platformları bu anlamda önemli bir sorumluluk taşımaktadırlar. Sosyal medya platformlarında hem içerik üreticileri hem de kullanıcılar tarafından doğru ve yanlış bilginin hızla yayılması, algoritmalar aracılığıyla belirli bilgilerin/içeriklerin ön plana çıkarılması gibi dinamikler, bireylerin doğru bilgilere erişimlerini zorlaştırmakta, bilgi alma sürecini kısıtlamakta ve bu bilgilere dayalı karar alma süreçlerine olumsuz bir şekilde etki etmektedir. Algoritmaların kullanıcıların geçmiş davranışlarına dayalı içerikleri sunması, yanlış bilgilendirme süreçlerinin hızlanmasına neden olabilmektedir. Bilgi düzensizliklerinin artışı ve teknolojinin bu süreçlerdeki rolü, insan hakları ihlallerinin yaygınlaşmasına neden olabildiği gibi yalnızca bireyler için değil toplumlar için de ciddi tehditler oluşturmaktadır. Bireylerin yapabilirliklerinin kısıtlanması, haklarının ihlal edilmesi, güvenliğinin riske girmesi kadar toplumsal açıdan beraber yaşamayı engelleyen kutuplaşmış bir ortam ve demokrasinin zayıflaması gibi sonuçlar da yaratabilmektedir. Dolayısıyla bilgi düzensizliğinin karmaşıklığını, çok boyutluluğunu ve sorumlu aktörlerin çeşitliliğini göz önünde bulundurarak müdahale stratejilerinin de benzer bir çok boyutlulukta tasarlanması gerekmektedir.

İstanbul Bilgi Üniversitesi tarafından yürütülen ve Avrupa Komisyonu Jean Monnet Mükemmeliyet Merkezleri Programı tarafından desteklenen “Bilgi Düzensizliğine Karşı Toplumsal Bilişsel Dirençlilik Yaratmak - RESAID” başlıklı

projemiz, bilgi düzensizliklerinin çok boyutluluğunu göz önünde bulunduracak bir yaklaşımla müdahale çerçevesi oluşturmayı hedeflemektedir. Çalışmamızın amacı, AB ülkeleri ve Türkiye’de birey ve toplumlara yönelik bilgi düzensizliği tehditlerine karşı direnci artırmaktır. Bilgi düzensizliğinin geniş tanımı ve çok çeşitli faileri olduğu için bu çalışmada özellikle devlet aktörleri ve onlarla işbirliği içinde hareket eden devlet dışı aktörlerin yürüttüğü bilgi alanı operasyonlarının yarattığı bilgi düzensizliklerine karşı direncin artırılması hedeflenmektedir. Bu çerçevede bilgi düzensizliklerinin nasıl tanımlandığı, mekanizmalarının neler olduğu ve ne tür müdahale alanlarının mümkün olduğu ele alınacaktır. Bu bağlamda:

- Bilgi düzensizlikleri çok boyutlu bir sorundur ve çok boyutlu çözümler gerektirmektedir.
- Bilgi düzensizlikleri farklı kaynaklardan ortaya çıkmakla birlikte birey, toplum ve devletler için bir güvenlik sorunu oluşturmaktadır.
- Bilgi düzensizliklerine karşı bu üç seviyede farklı aktörler tarafından farklı önlemler alınması gerekir. Bu önlemler ve önlemleri alacak aktörlerin seçiminde bilgi düzensizliğinin kaynağı ve yarattığı etki belirleyici olmalıdır.

Kaynağı ve ilgili aktörlerden bağımsız olarak, çalışmamıza yön veren genel ilkeleri şu şekilde özetleyebiliriz:

- Bilgi düzensizlikleri bir insan hakkı ihlalidir.
- Bilgi düzensizlikleri bir insani güvenlik sorunudur.
- Bilgi düzensizlikleri bir yapabilirlikleri kısıtlama sorunudur.

İnsan hakları ihlalleri ile mücadelenin söylem düzeyinde kaldığı başarısız örneklerin olması, bilgi düzensizliklerini insan hakları ihlali olarak kavramsallaştırmaya dair çekinceler yaratabilir. Tam da bu nedenle insan haklarına dair farklı tutumların bilgi düzensizlikleri ile mücadeleyi yaygınlaştırma açısından daha zorlayıcı olabileceği belirtilebilir. Ancak bu çekinceleri göz ardı etmeden, yine de evrensel insan hakları perspektifinden bilgi düzensizlikleri ile mücadeleyi ele almanın kritik bir önemi olduğu kanısındayız. İnsani güvenlik ve yapabilirlikler yaklaşımından da yararlanarak, bu çerçevenin bilişsel ve toplumsal dayanıklılığı artırmaya dair çok boyutlu bir alan açarak katkı sağladığını düşünüyoruz.

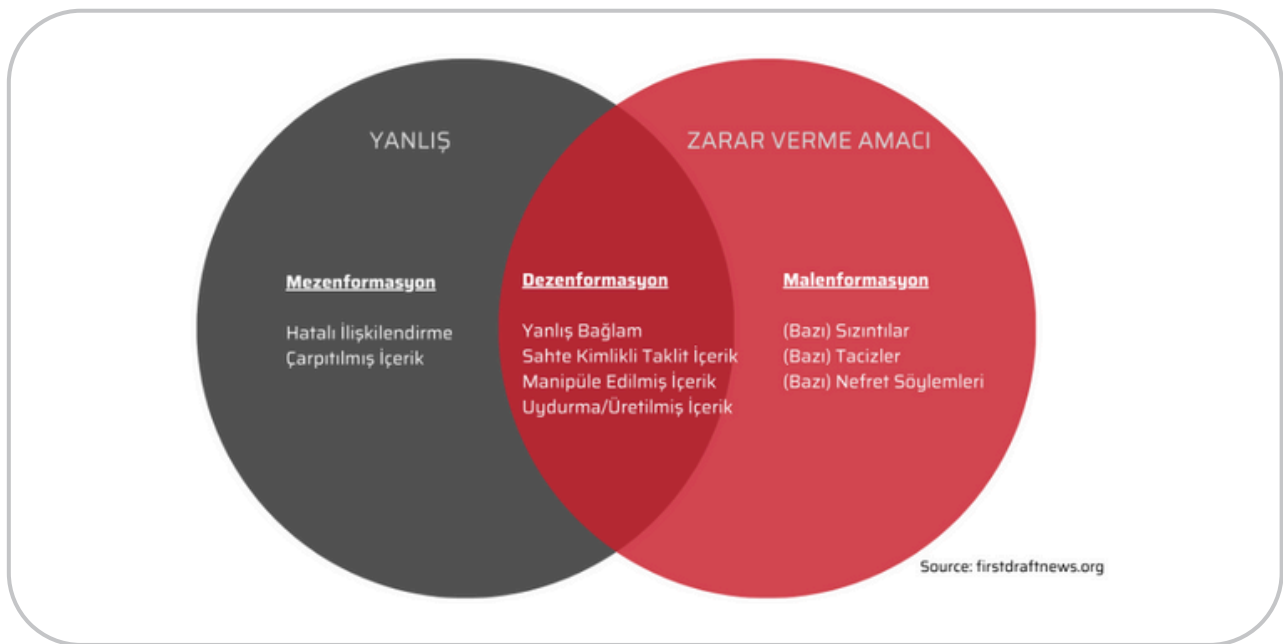
1.BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİ, FARKLI TANIMLAR VE TÜRLERİ

Bilgi düzensizlikleri, günümüz bilgi ekosisteminde yanlış bilgileri tanımlamak için kullanılan bir çatı kavramdır. Bir çok farklı tanım bulunsa da, geliştirilen üçlü bir ayırım (Wardle ve Derakhshan 2017) genel olarak kabul görmüş olduğundan tartışmaları biçimlendirmek için iyi bir çerçeve oluşturmaktadır.

Genel kabul gören bu ayırma göre bilgi düzensizliklerinin üç ayrı türü bulunur:

- 1.**Dezenformasyon (Disinformation):** Bilgiyi kasıtlı olarak yanıltıcı bir şekilde yayma eylemidir. Bu tür bilgi düzensizliği, sahte haberler, komplo teorileri ve manipülatif içeriklerle ilişkilidir.
- 2.**Mezenformasyon (Misinformation):** Bilgiyi yanlışlıkla yayma eylemidir. Yayılan bilgilerin doğru olmadığına inanılarak paylaşılır. Mezenformasyon, genellikle hatalı bilgilerin yayılmasına neden olur.
- 3.**Malenformasyon (Malinformation):** Bilgiyi kasıtlı olarak zarar verme amacıyla yayma eylemidir. Bu tür bilgi düzensizliği, kişisel bilgilerin ifşa edilmesi, hakaret içeren içerikler ve özel hayatın ihlali gibi zarar verici bilgileri içerir.

Bu kavramlar, bilgiyi yayan kişinin/kurumun durumunu ve motivasyonunu belirlemek ve hangi koşullarda daha görünür olduğunu tespit etmek bakımından önemlidir. Bilgi düzensizlikleriyle mücadele etmek için bu türleri ayırt etmek ve farklı müdahale alanları oluşturmak gerekmektedir (Erdoğan vd., 2022).

Şekil 2: Bilgi Düzensizliklerinin Üç Türü

Bilgi düzensizlikleri görece yeni bir kavram olmakla birlikte, bazılarını gündelik yaşamda kullandığımız, bazılarını da yeni duymaya başladığımız bir çok kavram da bilgi düzensizlikleriyle doğrudan ve dolaylı olarak ilişkilidir. Bu kavramlar arasında tarihi çok eskiye dayanan propaganda, 2016 sonrasında popüler olan ve “yılın kelimesi” seçilen “sahte haber/”fake news”, her gün onlarca örneğiyle karşılaştığımız komplo teorileri, sosyal medyanın ve dijitalleşmenin bize armağanı filtre balonları, yankı odaları ve algoritmik önyargı gibi terimler de bulunmaktadır. 2016 yılında Oxford Sözlüğü tarafından yılın kelimesi seçilen “hakikat sonrası” nasıl bir ekosistem içinde olduğunu görünür kılmaktadır. Hakikatin öneminin kalmadığı veriye ve bilimsel kanıtlara dayalı bilgi yerine kişisel inanç, fikir ve duygulara dayalı hakikatin daha öncelikli olduğu bir koşulu vurgulamaktadır. Bireyler tarafından doğru/gerçek olmadığı anlaşılan yanlış bilgilerin kendi inandıklarını doğrulaması nedeniyle kabul edilir hale gelmesi ve bireyler tarafından yanlış bilginin kabul edilmesi gerçekliğin nasıl algılandığına dair önemli bir tartışma ortaya koymaktadır. Böyle bir ortamdatek bir düzeyin değil, mikro, mezo ve makro düzeylerde inceleme önemli hale gelmektedir. Bu çerçevede bilgi düzensizliklerine karşı toplumsal bir direnç yaratmayı hedefleyen her türlü müdahalenin bu olgunun çok boyutluluğunu ve karmaşıklığını göz önünde bulundurması gerektirir.

Kavram	Tanım	Örnek	Kaynak
Yanlış Bilgi (Misinformation)	Zararsız niyetle yayılan yanlış veya hatalı bilgi.	Yanlış bir istatistiği bilmeden paylaşmak.	Wardle, 2020
Yanılıcı Bilgi (Disinformation)	Kasıtlı olarak yanıltıcı veya yanlış bilgi yayma.	Kamuoyunu etkilemek için sahte haberler yaratmak ve dağıtmak.	Wardle, 2020
Zararlı Bilgi (Malinformation)	Gerçeklere dayanan ancak zarar vermek amacıyla kullanılan bilgi.	Bir kişinin itibarını zedelemek için hassas kişisel bilgileri sızdırmak.	Wardle, 2020

Kavram	Tanım	Örnek	Kaynak
Propaganda	Özellikle yanlı veya yanıltıcı bilgiler kullanarak bir siyasi nedeni veya bakış açısını tanıtmak.	Devlet destekli medya organlarının hükümet politikalarını desteklemek için çarpıtılmış perspektifler sunması.	Nichols, 2004
Sahte Haberler (Fake News)	Okuyucuları yanıltmak veya manipüle etmek için yaratılan uydurma haber hikayeleri.	Gelir elde etmek için tamamen uydurma makaleler yayınlayan web siteleri.	Buzfeed
Komplot Teorileri (Conspiracy Theories)	Kanıt olmadan komploları açıklayan olay veya durumların yorumları.	Gizli, güçlü bir grubun küresel olayları kontrol ettiği inancı.	Lewandowski and Cook, 2020
Yankı Odaları (Echo Chambers)	İnançların kapalı bir sistem içinde iletişim ve tekrar yoluyla güçlendirilip pekiştirildiği durumlar.	Sadece mevcut görüşlerine uyan bilgileri karşılayan sosyal medya grupları.	Löblich and Venema, 2021
Filtre Balonları (Filter Bubbles)	Algoritmaların kullanıcıların geçmiş davranışlarına dayalı bilgi sunması sonucu oluşan entelektüel izolasyon.	Daha önce etkileşime geçilen makalelere benzer haberler gösteren kişiselleştirilmiş haber akışları.	Pariser, 2011
Algoritmik Önyargı (Algorithmic Bias)	Algoritmalarda sistematik ve adaletsiz ayrımcılık, genellikle yaratıcısının önyargılarını yansıtma.	Arama motorlarının belirli haber kaynaklarını önceliklendirerek kullanıcıların neyi göreceğini etkilemesi.	Buolamwini, 2017

Kavram	Tanım	Örnek	Kaynak
Bilgi Aşırı Yüğü (Information Overload)	Çok fazla bilgi bulunmasından kaynaklanan bir konuyu anlama ve karar verme zorluğu.	Belirli bir konuda çok sayıda haber makalesi, sosyal medya gönderisi ve diğer medyalar tarafından bunalmış olmak.	Blair, 2010
Derin Sahtekarlıklar (Deepfakes)	Gerçek kişileri ikna edici şekilde taklit eden, genellikle yanlış bilgi yaymak için kullanılan yapay olarak oluşturulmuş medya.	Bir kamu figürünün aslında söylemediği veya yapmadığı şeyleri söylüyormuş gibi görünen videolar.	Settles, 2023
Suni Kamuoyu Yaratma (Astroturfing)	Bir mesajın sponsorlarını gizleyerek tabandan geliyormuş gibi görünmesini sağlama.	Yaygın halk desteği izlenimi veren sahte çevrimiçi yorumlar veya yorumlar.	Bienkov, 2012
Tık Tuzağı (Clickbait)	Dikkat çekmek ve ziyaretçileri bir bağlantıya tıklamaya teşvik etmek için tasarlanmış içerik, genellikle doğruluk veya kaliteden ödün vererek.	Trafik çekmek için makalenin içeriğini abartan sansasyonel başlıklar.	Beaujon, 2014
Medya Okuryazarlığı (Media Literacy)	Çeşitli biçimlerde medyaya erişim, analiz, değerlendirme ve oluşturma yeteneği.	Bireylere haber kaynaklarını eleştirel bir şekilde değerlendirmeyi ve önyargıları tanımayı öğretmek.	European Commission, 2024

Tablo 1: Kavramlar ve Tanımlar

2. İNSAN HAKLARI İHLALİ OLARAK BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİ

Bilgi düzensizliklerinin bireysel, toplumsal ve ekonomik olarak yarattığı zararları değerlendirirken, bilgi düzensizliklerini bir insan hakkı ihlali olarak kavramsallaştırmak mümkündür. Bu konuda yürütülen çalışmalar da bilgi düzensizliklerinin bir dizi insan hakkını ihlal ettiğini gösterir.

a. Seçme ve Seçilme Hakkı (ICCPR Madde 25)

Bilgi düzensizlikleri, demokratik süreçleri baltalayarak seçmenlerin özgür ve adil bir şekilde oy kullanma haklarını ihlal etmektedir. Seçim sürecinde adaylar ve vaatleri hakkında bilgi alma ve kararını bu bilgiler ışığında vermeye çalışan seçmenler; yayılan yanlış bilgiler nedeniyle manipüle edilebilirler. Seçimlerde yarışan adaylar hakkında bilgi alma, adayların vaatleri ile ilgili bilgiye erişme, adayların ele aldığı konularla veya adayların pozisyonuyla ilgili bilgi edinme seçmenin kararlarında önemli rol oynamaktadır. Seçmenin kendisi için en iyi seçeneklerini ve alternatiflerini bilme hakkı erişebildiği bilgi kaynakları ve içeriğiyle ilişkilidir. Bilgi kaynağına erişememe veya bilgi kaynaklarında yanlış bilgi nedeniyle seçeneklerinden mahrum olma seçmenin haklarını ihlal edebilmektedir. Kampanya sürecinde adaylarla ilgili yayılan yanıltıcı içerikler seçimlerin adil bir ortamda gerçekleşmesini engelleyebilir. Adayların adil bir ortamda kampanyalarını yürütememesi seçilme hakkının ihlal edilmesine sebep olmaktadır. Örneğin, 2016 ABD Başkanlık seçimlerinde sosyal medya üzerinden yayılan yanlış bilgilerin seçmen davranışlarını nasıl etkilediği üzerine yapılan araştırmalar, dezenformasyonun seçmen tercihlerini manipüle edebileceğini göstermiştir. Facebook'un 87 milyon kullanıcılarına ait kişisel verilerin Cambridge Analytica adlı şirket tarafından kötüye kullanıldığına ortaya çıkması önemli bir tartışmayı beraberinde getirmiştir ve Donald Trump'ın seçim başarısında Cambridge Analytica'nın oldukça etkili olduğuna dair saptamalar yapılmıştır (Ward, 2018). Bu tür koşullar ve uygulamalar, demokratik seçimlerin meşruiyetini tehlikeye atarak, vatandaşların demokratik haklarını ihlal eder.

b. Sağlık Hakkı (ICESCR Madde 12)

Sağlıkla ilgili yanlış bilgi yayılımı, bireylerin sağlık hizmetlerine erişimlerini ve sağlık kararlarını olumsuz etkiler. COVID-19 pandemisi sırasında, aşılara ilgili yanlış bilgilerin yayılmasının, aşı tereddütünü artırarak halk sağlığını tehlikeye attığı görülmüştür. İnfodemi -yanlış bilgi salgını- olarak da tanımlanan bu durum insanların sağlık hakkını doğrudan ihlal eder ve halk sağlığı üzerinde ciddi olumsuz etkilere yol açar. Dezenformasyon, bireylerin sağlıkları konusunda karşılaştığı tehditlerden korunmasına yönelik imkanları ortadan kaldırdığı için sağlık hakkını

ihlal edebilmektedir.

c. Onur ve İtibarın Korunması Hakkı (ICCPR Madde 17)

Bilgi düzensizlikleri, belirli bireyleri veya grupları hedef alarak onların onur ve itibarını zedeleyebilir. Özellikle politik figürlere yönelik dezenformasyon kampanyaları, bu kişilerin toplumsal itibarını düşürerek kişisel haklarını ihlal eden örneklerdir. Örneğin, bir araştırma, politikacılar ve kamu figürleri hakkında yayılan yanlış bilgilerin, bu kişilerin itibarına ciddi zararlar verdiğini göstermektedir (Schiff vd., 2024).

d. Ayrımcılıktan Korunma Hakkı (ICCPR Madde 2(1) ve 26)

Bilgi düzensizlikleri, belirli etnik, dini veya sosyal grupları hedef alarak bu gruplara yönelik ayrımcılığı teşvik edebilir. Göçmenler veya belirli etnik gruplar hakkında yayılan yanlış bilgiler, bu grupların toplumda marjinalleşmesine ve ayrımcılığa maruz kalmasına neden olmaktadır. Bilgi düzensizliği aracılığıyla ortaya çıkan marjinalleştirme ile birlikte farklı grup üyelerinin sesini engelleme veya grupları görünmez kılma gibi sonuçlara itebilir.

e. Katılım Hakkı (Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi Madde 21 ve Sözleşme Madde 25)

Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nin 21. maddesi ve Sözleşme'nin 25. maddesi, kamu işlerine katılım hakkını güvence altına almaktadır. İnsan Hakları Komitesi, Sözleşme'nin 25. maddesinde korunan hakların tam olarak kullanılmasını sağlamak için, "vatandaşlar, adaylar ve seçilmiş temsilciler arasında kamusal ve siyasi konular hakkında özgürce bilgi ve fikir alışverişi yapılması esastır" demiştir. Bu, sansür veya kısıtlamalar olmaksızın kamu meseleleri hakkında yorum yapabilen ve halk görüşünü bilgilendirebilen özgür bir basın ve diğer medyanın varlığını gerektirmektedir. Bilgi düzensizlikleri vatandaşların kamu işlerine katılım hakkını ihlal etmektedir.

Bilgi Düzensizlikleriyle Mücadelede Hak Temelli Bir Yaklaşım

Bilgi düzensizliklerini bir dizi insan hakkının ihlali olarak tanımladığımızda, bilgi düzensizlikleriyle mücadelenin de kaçınılmaz olarak "hak temelli" olması gerekmektedir. Hak temelli bir yaklaşım, var olan uygulamanın yarattığı insan hakları ihlallerine odaklandığı gibi çözüm önerilerini üretirken de başka insan hakkı ihlallerine yol açmamayı hedefler.

Bilgi düzensizlikleriyle mücadelede en önemli tartışmalardan biri alınan önlemlerin ve uygulanan politikaların ifade özgürlüğüne getireceği kısıtlamalardır. Bilgi alma

ve ifade özgürlüğü alanını temsil eden medya açısından düşünülecek olursa dezenformasyon ile ilgili yasal düzenlemeler bilgiye erişim ve ifade özgürlüğü konusunda hakları ihlal edebilmektedir. “Güvenlik meselesi” şeklinde bir yaklaşımı içeren dezenformasyon yasalarının kısıtlama getirmesi “tedbir” olarak belirtilse de haklara erişimi engellemektedir. Bilgi düzensizliklerinin bir tehdit olarak algılanması bu konuda alınacak koruyucu tedbirler konusunda uluslararası standartlar olmaması nedeniyle tedbirlerin kendileri de birer hak ihlaline dönüşebilmektedir. Bu nedenle hak temelli bir yaklaşımda tedbir ve uygulamaların hak ihlali oluşturmamasına dikkat edilmelidir. Aşağıda yer alan tablo bu hak temelli yaklaşımın dayandığı temel prensipleri ve olası uygulamaları göstermektedir.

Prensip ve Uygulamalar	Temel Prensip	Uygulama
<p>İfade Özgürlüğünün Korunması (ICCPR Madde 19)</p>	<p>İfade özgürlüğü, uluslararası hukuk tarafından korunmuş temel bir insan hakkıdır. Bu hak, UDHR ve ICCPR Madde 19'da korunmaktadır. Bilgi düzensizlikleriyle mücadelede ifade özgürlüğünün korunması esastır.</p>	<ul style="list-style-type: none"> İfade özgürlüğüne getirilecek kısıtlamalar net bir şekilde tanımlanmalı, gerekli ve orantılı olmalıdır. “Sahte haber” gibi belirsiz terimlerden kaçınılmalı ve bunun yerine belirli zararlara odaklanılmalıdır. Yasal düzenlemeler, dezenformasyonu hedef alırken, eleştirel düşüncüyü ve ifade özgürlüğünü baskılamamalıdır. Dezenformasyonla mücadelede yasal süreçler bağımsız ve tarafsız olmalıdır (AP News, 2020; Gizmodo, 2018; Organization for Security and Co-operation in Europe, 2017).
<p>Bilgiye Erişim Hakkı</p>	<p>Bireyler, bilgi arama, alma ve yayma hakkına sahiptir. Bu hak, bilinçli kararlar alınmasını ve demokratik katılımı destekler.</p>	<ul style="list-style-type: none"> Hükümetler ve platformlar, bilgi yayılımında şeffaflığı sağlamalı ve çeşitli bilgi kaynaklarına erişimi sınırlayan sansürden kaçınmalıdır. Bilgiye erişimi kolaylaştırmak için açık veri politikaları ve kamu bilgilendirme kampanyaları desteklenmelidir. Dijital okuryazarlık programları ile bireylerin doğru bilgiye erişim yetenekleri artırılmalıdır (Lewandowsky vd., 2012).

Prensip ve Uygulamalar	Temel Prensipler	Uygulama
<p>Ayrımcılıktan Korunma Hakkı (ICCPR Madde 2(1) ve 26)</p>	<p>Bilgi düzensizlikleri, belirli etnik, dini veya sosyal grupları hedef alarak ayrımcılığı teşvik edebilir. Bu tür ayrımcılıklar, uluslararası insan hakları hukuku tarafından yasaklanmıştır.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Ayrımcı ve zarar verici bilgilerin yayılmasını önlemek amacıyla medya okuryazarlığı artırılmalı ve bağımsız medya kuruluşları desteklenmelidir. • Platformlar, nefret söylemi ve ayrımcılık içeren içeriklere karşı etkin politikalar geliştirmelidir. • Hukuki düzenlemeler, ayrımcılıkla mücadeleyi hedeflemeli ve sosyal uyumu teşvik etmelidir.
<p>Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik</p>	<p>Bilgi düzensizlikleriyle mücadelede şeffaflık ve hesap verebilirlik esastır.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Hükümetler ve platformlar, dezenformasyonla mücadele çabalarında şeffaf olmalı ve halkı bilgilendirmelidir. • Platformlar, içerik kaldırma ve kullanıcı hesaplarının kapatılması gibi işlemlerde şeffaflık göstermeli ve bu süreçlerin denetlenebilir olmasını sağlamalıdır. • Bağımsız denetim mekanizmaları ve sivil toplum örgütlerinin gözetiminde dezenformasyonla mücadele edilmelidir (Resolution A/HRC/34/7, 2017; Resolution A/HRC/39/29, 2018; Global Network Initiative, 2020).
<p>Gizlilik ve Bilgi Güvenliği (ICCPR Madde 17; ACHR Madde 11)</p>	<p>Gizlilik hakkı, özel yaşamın ve özel iletişimin korunmasını içerir ve ifade özgürlüğünü güçlendirir. Gizlilik, bireylerin kişisel verilerini ve kimlik bilgilerini koruma hakkını da kapsar.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Anonimlik kısıtlamaları, ifade ve bilgi özgürlüğünü sınırlayabilir ve kişisel verilerin gereksiz yere toplanmasına yol açabilir. Bu tür kısıtlamalar, uluslararası insan hakları hukuku ile uyumsuzdur. • Bireylerin kişisel verilerini ve iletişim bilgilerini toplama ve işleme faaliyetleri, şeffaf ve yasalara uygun olmalıdır (Resolution A/HRC/34/7, 2017; Resolution A/HRC/39/29, 2018; Global Network Initiative, 2020).

Tablo 2: Prensipler ve Uygulamalar

3.BİR İNSANİ GÜVENLİK SORUNU OLARAK BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİ

Geleneksel güvenlik, ulus-devletlerin egemenliğine ve sınırlarına yönelik risk ve tehditleri içermektedir. Fakat yeni tür riskler ve belirsizlikler toplumları olumsuz bir şekilde etkilemeye başlamıştır. İnsan refahı ve sahip olabileceği imkanlar açısından çevresel sorunlar, salgın hastalıklar ve küresel eşitsizlikler yeni risklere yol açmaktadır. Geleneksel güvenlikten farklı yönere vurgu yapan insani güvenlik, yine de bir tür tehdit, güvensizlik hissi, tehdit algısı, güvenlik arzusu, belirsizlikler ve çözümleri kapsamaktadır. Değişimler ve krizler sonucu ortaya çıkan gündelik yaşam koşullarını ya da kırılğanlıklarını ve bu koşulları belirleyen tehditlere ya da önlemlere verilen tepkileri aktaran bir kavramın bilgi düzensizlikleri tartışmasında irdelenmesi kaçınılmaz hale gelmektedir. Kitle iletişim araçlarının ve iletişim kanallarının gelişmesiyle birlikte çoklu krizlerin ve tehditlerin etkisi hızla yayılabilmekte ve çok farklı araçlar aracılığıyla hissedilebilmektedir. Yoksulluk, salgın hastalıklar, doğal afetler, iklim değişikliği, siyasi istikrarsızlıklar, ekonomik durgunluk, savaşlar ve diğer belirsizlikler güvensizlik hissini artırmakta, erişim ve kaynaklara yönelik sınırlamalar ortaya çıkarmakta, riskleri artırmakta ve insanın hayatta kalmasını, iyi olma halini, ihtiyaçlarını, haklarını ve onurunu etkileyen tehditlerin algılanmasına yol açmaktadır. Bu nedenle, geleneksel güvenliğin ötesinde insani güvenlik kavramının insani deneyimlerle uyumlu bir şekilde ele alınması gerekmektedir.

Bilgi düzensizliklerini sadece devletlere ya da benzeri siyasi birimlere değil, bütün insanların güvenliğine yönelik bir sorun olarak düşünebiliriz. Bu açıdan bilgi düzensizlikleri insani güvenlik sorunu olarak da nitelendirilebilir. Mevcut geleneksel devlet güvenliği söyleminin insanileştirilmesinin ötesinde bir düşünce olduğuna işaret edilir. İnsani güvenlik, bireylerin fiziksel, sosyal ve ekonomik tehditlerden korunma hakkını ifade etmektedir. Bu kavram, bireylerin ve toplumların günlük yaşamlarını tehdit eden risklere karşı korunmasını amaçlamaktadır. İlk kez 1994 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yayımlanan İnsan Kalkınma Raporu'nda tanımlanan insani güvenlik, geleneksel güvenlik anlayışının ötesinde, bireylerin ve toplumların çeşitli tehditlere karşı korunmasını kapsayan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. İnsani güvenlik, "korkudan kurtulma" (freedom from fear) ve "yoksulluktan kurtulma" (freedom from want) ilkelerine dayanır (İnsani Kalkınma Raporu, 1994). Bu tehditler arasında hastalık, açlık, baskı gibi "kronik tehditler" ile ev, iş veya toplum yaşamındaki ani ve zararlı bozulmalardan korunma yer alır. İnsani güvenlik koşullarının ekonomik, sosyal, çevresel ve kültürel sorunlardan soyutlanamayacağı savunulmaktadır (Martin ve Owen, 2014).

Bu açıdan bakıldığında, insani güvenlik, birey odaklı politikaları (Thakur, 2004) kalkınma, haklar ve ihtiyaçlara ilişkin “insani söylemleri” (Gasper, 2013) bireylerin özgürleştirilmesi ve güçlendirilmesini (McCormarck, 2008), değişimlere veya krizlere insan merkezli karşılıkları (O’Brien ve Barnett, 2013) ve sıradan insanların temel ihtiyaçlarını (Gasper ve Gómez, 2015) kavrayarak, devletler ve uluslardan ziyade insanlar üzerindeki etkileri önemsemektedir.

İnsani güvenlik birden fazla boyuttan oluşmaktadır, bu boyutları aşağıdaki gibi listelemek mümkündür:

1. Ekonomik Güvenlik: Bireylerin ve toplumların ekonomik kaynaklara erişimi ve bu kaynakları sürdürülebilir bir şekilde kullanabilme yeteneği.
2. Gıda Güvenliği: Bireylerin yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya sürekli erişimi.
3. Sağlık Güvenliği: Bireylerin temel sağlık hizmetlerine erişimi ve sağlığını tehdit eden hastalıklardan korunma hakkı.
4. Çevresel Güvenlik: Bireylerin temiz su, hava ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı.
5. Kişisel Güvenlik: Bireylerin fiziksel şiddet, suç ve diğer kişisel tehditlerden korunma hakkı.
6. Topluluk Güvenliği: Bireylerin toplumsal ve kültürel kimliklerini koruma ve sürdürme hakkı.
7. Siyasal Güvenlik: Bireylerin temel insan haklarına saygı gösterilen bir ortamda yaşama ve politik baskıdan korunma hakkı (İnsani Kalkınma Raporu, 1994).

McDonald’a göre (2002), rapordaki “güvenlik” tanımı ve yeni yaklaşımlar “bireylerin yaşam kalitesine yönelik tehdit” yoluyla bireysel bakış açısına doğru bir kaymayı göstermektedir. Bilgi düzensizliklerinin bu boyutların her biri üzerindeki olumsuz etkisi bu sorunu bir insani güvenlik sorunu olarak tartışmamıza yol açmaktadır. Bilgi düzensizlikleri bireylerin fiziksel, sosyal ve ekonomik tehditlerden korunma hakkını tehlikeye atmaktadır.

- **Sağlık Güvenliği**

Yanlış bilgi yayılımı, sağlık güvenliğini ciddi şekilde tehlikeye atmaktadır. COVID-19 pandemisi sırasında, aşılara ilgili yayılan dezenformasyon, aşı tereddütünü artırarak halk sağlığına yönelik bir tehdit oluşturmuştur. Bazıları yayılan yanlış bilgi nedeniyle aşı olmayı reddederken, bazıları da etkisiz ve zararlı tedavi yöntemlerine yönelmiştir. Bu toplum sağlığını ve bireylerin sağlık hakkını doğrudan bir durumun doğmasına yol açmıştır.

- **Ekonomik Güvenlik**

Bilgi düzensizlikleri, ekonomik güvenliği de etkilemektedir. Yanlış ekonomik bilgiler veya manipülatif finansal haberler, piyasalarda panik yaratmaktadır ve bireylerin mali kararları üzerinde de olumsuz etkisi bulunmaktadır. Bu tür dezenformasyon, yatırımcıların yanlış yönlendirilmesine ve büyük mali kayıplara yol açmakta, böylece bireylerin ekonomik güvenliğini tehdit etmektedir (McDonald, 2002).

- **Toplumsal Güvenlik ve Toplumsal Uyumu Tehdit**

Bilgi düzensizlikleri, toplumdaki gruplar arasında güvensizlik ve düşmanlık yaratmaktadır. Özellikle belirli etnik, dini veya sosyal grupları hedef alan yanlış bilgiler, bu grupların marjinalleşmesine ve ayrımcılığa maruz kalmasına neden olmaktadır. Bu tür dezenformasyon kampanyaları, toplumsal uyumu bozarak bireylerin sosyal güvenliğini tehlikeye atmaktadır (Gasper vd., 2013).

- **Siyasal Güvenlik**

Bilgi düzensizlikleri, demokratik süreçlerin meşruiyetini tehlikeye atarak bireylerin siyasi güvenliğini de tehdit etmektedir. Seçim süreçlerinde yayılan yanlış bilgiler, seçmenlerin bilinçli kararlar almasını engelleyerek demokratik seçimlerin sonuçlarını manipüle edebilir. Bu durum, bireylerin siyasi haklarını ihlal eder ve demokratik kurumlara olan güveni zedelemektedir (İnsani Kalkınma Raporu, 1994).

- **Çevresel Güvenlik**

Çevresel konularla ilgili yanlış bilgiler, bireylerin çevresel tehditleri doğru bir şekilde anlamalarını ve bunlara karşı önlem almalarını engellemektedir. İklim değişikliği hakkında yayılan yanlış bilgiler, toplumların bu küresel tehdide karşı birleşik ve etkili bir şekilde mücadele etmesini zorlaştırmaktadır. Bu da uzun vadede çevresel güvenliği tehdit eden bir unsur oluşturmaktadır (Paris, 2001).

İnsani güvenlik kavramı hakkındaki tartışmalar bu kavramın "insan hakları" ya da "insani kalkınma" gibi bir dizi komşu kavramla iç içe geçtiğini göstermektedir. İnsani güvenlik kavramını "insanların ve toplulukların temel ihtiyaçlarına ve haklarına yönelik tehditlere karşılık verme kapasitesine sahip oldukları ve böylece onurlu bir şekilde yaşayabildikleri bir durum" olarak tanımlayanlar için bu perspektif toplumsal değişimi de kendiliğinden kapsamına almaktadır (O'Brien & Barnett, 2013). Bu nedenle iletişim güvenliği, bilgi ve teknolojinin korunması, kırılabilirlikler, insanlık dışı muameleye maruz kalmama gibi kavramlar da insani güvenlik ile ilişkilendirilebilmektedir.

Dijitalleşme/siber güvenlik ile insan güvenliği arasında bir bağlantı kurmak mümkündür. Bilgi edinme, insanların katılımı, bilgi üzerindeki kapsayıcı ihtiyaçlar dijitalleşmenin normal şartlarda kapsama alanına girmektedir (Zojer, 2019). Tehdidin her koşulda görünür hale gelmesi, dijitalleşmesi ve dijitalde olan bilgiyi insan güvenliği çerçevesiyle ilişkilendirmek mümkündür (Salminen & Hossain, 2018). Dijitalleşmenin insanların seslerini destekleyen, belirli grupları yabancılaştıran, farklı bağlamlardaki inançlara yönelen rutinler, politikalar ve uygulamalarla bireyleri ve gündelik yaşamı etkilediği ortadadır. Dijitale eşit bir şekilde erişim, dijitaldeki farklı bilgilerin görünür olması ve dijitaldeki hak ve özgürlüklerin korunabilmesi bu çerçevede dijital ortamda insani güvenlik unsurları arasında yer almaktadır (Bedeski, 2000).

Sonuç olarak, geleneksel güvenlik, ulus-devletlerin egemenliğine ve güvenliğine yönelik risk ve tehditlere odaklanmaktadır. Öte yandan içinde bulunduğumuz “çoklu krizler çağında” yeni tür zorluklar ve belirsizlikler toplum üyelerini farklı koşullarda olumsuz etkilemektedir. Bu durum, geleneksel güvenlik çerçeveleri ile insani güvenlik çerçevesini bütüncül bir biçimde ele alan yeni yaklaşımlar gerektirmektedir. Bu yaklaşımlar, devlet ve devlet dışı aktörlerin amaç ve eylemleri ile bireyler ve toplumların ilişkilerini birey, toplum, devlet ve uluslararası düzeylerde incelerken geleneksel güvenliğin temel kaygılarını insani güvenlik yaklaşımının terimleri ile ifade edebilmelidir. Hem geleneksel güvenliğin ana aktörü olan devlet, hem de insani güvenliğin ana aktörleri olan birey ve toplumlar temelinde çözüm getirebilmelidir.

4.YAPABİLİRLİKLERİN KISITLANMASI SORUNU OLARAK BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİ

Bilgi düzensizlikleri aynı zamanda bir hakkaniyet, yani bazı bireyler açısından yapabilirliklerinin sınırlandırılması sorunudur. Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımı, insan refahına odaklanarak, toplumsal adaleti sağlamak için hakkaniyetin önemini vurgulamaktadır. Sen'in “neyin eşitliği” sorusuyla hakkaniyet sorununu yapabilirlik üzerinden değerlendirmeye dair önemli bir çerçeve sunmaktadır (Sen, 1979). Sen'e göre, insanların refahı sadece maddi kaynaklarla değil, aynı zamanda yapabilirlik kümelerinin genişliği ile ilişkilidir (Nussbaum, 2000; Sen, 1993). Bireylerin refahı, sahip oldukları kaynakların yanı sıra gerçekleştirebilecekleri eylemleri belirleme özgürlüğü, yapabilirlikleriyle de ölçülmektedir. Sen, insanların yapabilirliklerini değerlendirmenin, gerçekten istedikleri şeyleri yapma veya istedikleri kişi olma özgürlüğü olarak tanımlanabilecek bir ölçüt olduğunu savunmaktadır. Bu yaklaşım bize bireylerin refahını sadece maddi kaynaklarla değil, aynı zamanda sahip oldukları yapabilirliklerle değerlendirme olanağı

sunmaktadır (Uyan-Semerci, 2023).

İçinde yer aldığımız bilgi/enformasyon toplumunda bilgiye erişim hakkı diğer haklara erişim ve tüm hakların yapabilirliklere dönüşmesinde hayati bir rol oynamaktadır. Bilgiye dayalı hakların geliştirilmesi ve korunması insanın refahı için hayati öneme sahiptir. Başta eğitim hakkı ve düşünce özgürlüğü gibi bilgiye erişime dair daha yaygın kabul gören haklar olmak üzere günümüz bilgi ortamının karmaşıklığında bilgilendirici ürün ve hizmetlerin herkes için erişilebilir olmasını yapabilirlikler üzerinden düşünmek bilgi düzensizliklerini değerlendirirken daha geniş bir perspektif sunmaktadır.

Sen'in yapabilirlik yaklaşımını temel alarak, bireylerin bilgiye erişme ve bilgiyi kullanabilmelerini ele aldığımızda yalnızca hakların var olması değil, aynı zamanda yapabilirliklere dönmesi, erişilebilir olması bir odak noktası oluşturmaktadır. Yapabilirlik kavramı, bireylerin refahlarının değerlendirilmesinde bireylerin haklarının ve/ya sahip oldukları imkanlarının gerçek yapabilirlikler olarak var olup olmamasına odaklanmaktadır. Bu anlamda, bireylerin yaşamlarını dönüştürebilme ve istedikleri gibi yaşama özgürlükleri, yapabilirlik kümelerinin genişliğiyle doğrudan ilişkilidir. Bu yaklaşım, bireylerin gerçekten istedikleri gibi yaşama özgürlüğünü vurgulayarak, adil bir toplumun oluşturulmasında kritik bir role sahiptir. "Gerçekten" istedikleri gibi ifadesi aynı zamanda doğru bilgiler üzerinden tercihlerin şekillenmesini içerdiği bilgiye erişimle oldukça ilişkilidir. Yapabilirlik yaklaşımı, bilginin temel insan ihtiyaçları için gerekli olduğunu ve bilgiden faydalanabilmenin insanların seçim yapma özgürlüğüne ve kendi istediği fırsatları yaratma özgürlüğüne araç olduğunu vurgulamaktadır. Bilgiye erişim hakkı, tüm haklardan yararlanabilmeyi ve bu hakların yapabilirliklere dönmesi açısından temeldir.

Yapabilirlik kavramı, kişisel, toplumsal ve çevresel faktörlerin etkileşimini içermektedir. Kişisel özellikler; bireylerin zihinsel kapasitesi, eğitim düzeyi, becerileri ve fiziksel durumu gibi özellikleridir ve bireylerin bilgiye erişim ve kullanım yeteneklerini belirleyen temel unsurları oluşturmaktadır. Toplumsal özellikler ise, bir toplumun içindeki hiyerarşiler, toplumsal normlar, kamu politikaları ve kültürel uygulamalar gibi unsurları kapsamaktadır. Bu unsurlar, bireylerin bilgiye erişim ve kullanımını etkileyen önemli faktörlerdir. Son olarak, çevresel özellikler, bireylerin yaşadıkları fiziksel ve sosyal çevrenin özelliklerini içerir. İklim, altyapı ve kamu hizmetlerinin erişilebilirliği gibi faktörler, bilgiye erişim ve kullanımını etkileyen önemli unsurlardan biridir.

Sonuç olarak, yapabilirlik yaklaşımı, insan refahının değerlendirilmesinde ve sosyal adaletin sağlanmasında önemli bir araçtır. Bu yaklaşım, insanların refahını sadece maddi kaynaklarla değil, aynı zamanda bilgiye erişimin rol oynadığı yapabilirlikler ile değerlendirir. Bu nedenle de toplumların ve politika yapıcıların, bireylerin yapabilirliklerini artırmak ve bilgiye erişimlerini kolaylaştırmak için çaba göstermeleri önemlidir.

5.BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİNE KARŞI MÜDAHALELER

Bilgi düzensizliklerinin bireysel ve toplumsal açıdan çok sayıda olumsuz sonuca yol açtığı konusunda varılan uzlaşma bu konuda bir dizi müdahalenin geliştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu müdahaleleri bireysel, toplumsal, devlet ve uluslararası müdahaleler olarak tasnif etmek mümkündür.

a. Bireysel Müdahaleler

- Medya Okuryazarlığı Eğitimleri:

İnsanların doğru bilgi ile yanlış bilgiyi ayırt edebilme yeteneklerini geliştirmek için medya okuryazarlığı eğitim programları düzenlenmektedir ([Nature](#)).

- Psikolojik Aşılama (Inoculation):

İnsanları yanlış bilgilere karşı dirençli hale getirmek için psikolojik aşılama teknikleri kullanılmaktadır. Bu tekniklerin, bireyleri potansiyel yanlış bilgilere karşı önceden uyararak, bu tür bilgilere karşı bağışıklık kazandırması beklenmektedir ([Interventions Toolbox](#)).

- Doğruluk Kontrolü/Sonradan Çürütme (Fact-Checking/Debunking):

Bireylerin bilgi doğrulama araçlarını kullanarak, paylaştıkları bilgilerin doğruluğunu kontrol etmeleri teşvik edilmektedir ([MPG Berlin](#)).

b. Toplumsal Müdahaleler

- Medya ve Dijital Okuryazarlık Kampanyaları:

Toplumsal medya okuryazarlığı kampanyaları düzenleyerek, vatandaşların doğru bilgiye erişim ve yanlış bilgiyi tanıma becerilerini geliştirmek amaçlanmaktadır.

- Bilgi Doğrulama Uygulamaları:

Toplumda yaygın olarak kullanılabilecek bilgi doğrulama uygulamaları ve tarayıcı eklentilerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir ([MPG Berlin](#)).

- Karşı Anlatılar Yaratma:

Yanlış bilgilere karşı etkili karşı anlatılar oluşturmak, doğru bilginin yayılmasını sağlamak ve yanlış bilgilerin etkisini azaltmak için toplumsal girişimler başlatılmıştır ([Interventions Toolbox](#)).

- Çok Disiplinli Çalışmalar:

Yanlış bilgilendirmeye karşı mücadelede çok disiplinli çalışmalar teşvik edilmektedir. Bilim insanlarının ve diğer uzmanlar, bilgi düzensizlikleri ile mücadelede etkin roller üstlenmeleri beklenmektedir ([Home](#)).

c. Devlet Düzeyindeki Müdahaleler

- Regülasyon Geliştirme:

Medya sahipliği ve reklam finansmanı kaynaklarının daha şeffaf hale getirilmesini sağlayacak yenilikçi düzenlemeler geliştirilmesi hedeflenmektedir. Almanya'nın NetzDG yasası gibi düzenlemeler, sosyal medya platformlarının belirli içerikleri proaktif olarak kaldırmaya yönlendirmektedir.

- Pazar Yoğunlaşmasıyla Mücadele:

Medya veya reklamcılık pazarındaki yoğunlaşmayı azaltmak için düzenlemeler yapılmaktadır. Bu, daha çeşitli ve dengeli bilgi kaynakları sağlamak için kritik bir adımdır.

- Çevrimiçi İfade Düzenlemeleri:

İnternet üzerindeki ifade özgürlüğünü korurken zararlı yanlış bilgilere karşı düzenlemeler geliştirilmektedir. Avrupa Birliği'nin Dijital Hizmetler Yasası (DSA), çevrimiçi platformların şeffaflık ve hesap verebilirlik mekanizmalarını güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

d. Uluslararası Müdahaleler

- Çok Paydaşlı Platformlar:

Politika oluşturma süreçlerine çeşitli paydaşları dahil ederek daha kapsayıcı ve etkili politikalar geliştirmek mümkündür. Bu, yanlış bilgilendirme sorununa yönelik kapsamlı çözümler üretmede önemli bir yaklaşımdır.

- Avrupa Dijital Medya Gözlemevi (EDMO):

Avrupa Dijital Medya Gözlemevi gibi uluslararası kuruluşlar, dezenformasyon ile mücadelede Avrupa genelinde stratejiler geliştirir ve üye devletler arasında koordinasyonu sağlar.

- Uluslararası Kuruluşlar ve Sivil Toplum Örgütleri Faaliyetleri:

Avrupa genelinde medya ve dijital okuryazarlık kampanyaları düzenlenerek vatandaşların doğru bilgiye erişim ve yanlış bilgiyi tanıma becerileri artırılması hedeflenmektedir.

6.BİLGİ OPERASYONLARI VE BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİ

Bilgi düzensizliklerinin önemli kaynaklarından biri, devletler ve onların işbirliği içindeki devlet dışı aktörlerin bilgi operasyonları yoluyla yürüttüğü politik harp kampanyalarıdır. Savaşın değişen doğası gereği, günümüzde savaş ve barış koşulları arasındaki sınırlar giderek belirsizleşmektedir. Devletler, stratejik amaçlarını gerçekleştirmek için konvansiyonel kinetik araçların yanı sıra, kinetik olmayan yöntemleri de giderek daha fazla kullanmaktadır. Bu yöntemler arasında, bilgi operasyonlarıyla yürütülen politik savaş kampanyaları öne çıkmaktadır. Bugün, kritik altyapı ve ağlara yönelik siber saldırıların yanında, devlet ve devlet dışı aktörler, bilgi operasyonları aracılığıyla bireylerin ve toplumların tutum ve fikirlerini manipüle etmeyi veya onların "kalplerini ve zihinlerini" hedef almayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, geleneksel siber güvenlik, öncelikle kritik altyapı ve ağların güvenliğini sağlarken, yeni hibrit savaş ortamında, bu altyapı ve ağları kullanan bireylerin bilişsel güvenliğini içeren sosyal siber güvenlik kavramı ön plana çıkmaktadır. Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik saldırganlığı, devlet ve toplum düzeylerinde dezenformasyona karşı bilişsel direncin, hibrit savaşın kritik bir bileşeni haline geldiğini açıkça göstermektedir.

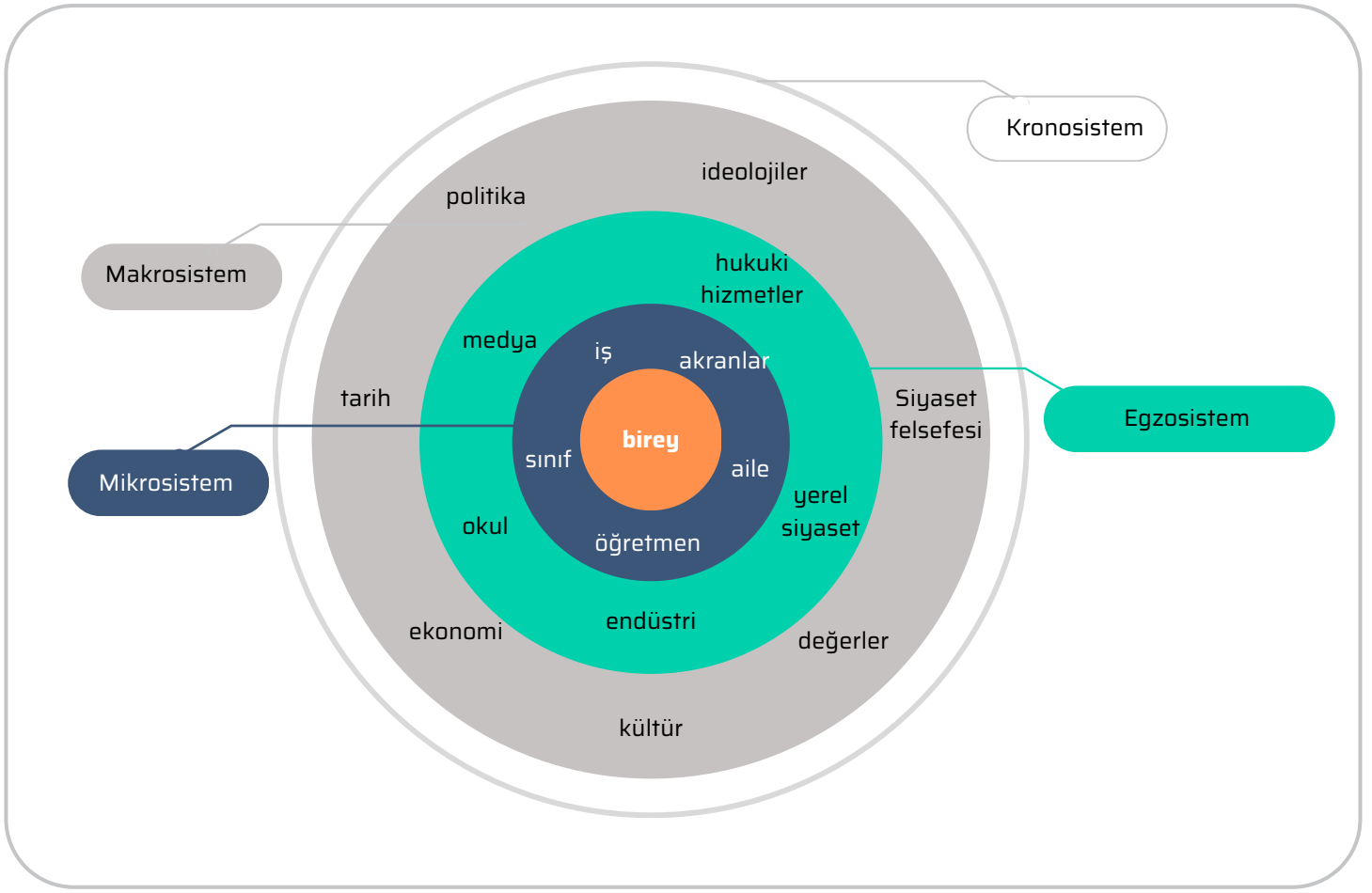
Son on yılda, demokratik ülkeler arasında yabancı müdahale ve manipülasyonun hibrit bir tehdit olarak algılanması artmıştır. ABD'de Mueller Raporu, 2016 başkanlık seçimlerinde Rusya'nın müdahalesinin boyutlarını ortaya koyarken, Avrupa'da benzer bilgi operasyonlarının etkileri, 2016 Birleşik Krallık Avrupa Birliği üyelik referandumu sırasında görülmüştür. Pasifik'te ise Çin, diğer Doğu Asya ve Pasifik ülkelerinin demokratik süreçlerini zayıflatmayı amaçlayan bilgi operasyonlarının potansiyel bir destekçisi olarak görülmektedir. ABD ve batılı ülkeler, hibrit savaşın temel uygulayıcısı olarak Rusya ve Çin'i işaret ederken, Rusya ve Çin ise ABD ve müttefiklerini göstermektedir. Gerçekte ise her iki taraf da hibrit savaş yöntemlerini, Renkli Devrimlerden Arap Baharına, Suriye'den Ukrayna ve Eski Sovyet coğrafyasının diğer dondurulmuş çatışmalarına, kaynak paylaşımının kızıştığı Doğu Akdeniz'den Afrika'ya kadar çeşitli konular ve mekanlarda kullanmaktadır.

Bu durumun farkına varan uluslararası örgütler de bilgi düzensizliklerini bir güvenlik tehdidi olarak kabul etmiş ve buna karşı önlem almak için harekete geçmiştir. NATO'nun 2009'da gerçekleşen Strasbourg Kehl Zirvesi deklarasyonunda, stratejik iletişimin İttifakın siyasi ve askeri amaçlarını gerçekleştirme çabalarının ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanmıştır (NATO, 2009). NATO, 2018 Brüksel Zirvesi'nden itibaren bilgi düzensizlikleriyle mücadeleyi öncelikleri arasına almıştır. NATO Stratejik İletişim Mükemmeliyet Merkezi, stratejik iletişimi, NATO'nun iletişim aktiviteleri ve kabiliyetlerinin, ittifak politikaları, operasyonları ve aktivitelerini desteklemek ve NATO'nun amaçlarını gerçekleştirmek için eşgüdüm içinde ve amaca uygun şekilde kullanılması olarak tanımlamaktadır (NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 2019). Bu kapsamda, kamu diplomasisi, halkla ilişkiler, askeri halkla ilişkiler, bilgi operasyonları ve psikolojik operasyonlar yer almaktadır.

Benzer şekilde, Avrupa Birliği (AB) de kamuoyunun bilgi düzensizliklerine karşı farkındalık ve direncini artırmayı önemli bir gündem maddesi haline getirmiştir. AB, Stratejik Pusulası'nda, hibrit tehditler, siber saldırılar ve yabancı manipülasyon ve müdahalelere karşı direncini ve yeteneğini önemli ölçüde artırma kararlılığını dile getirmiştir. Bu doğrultuda AB, toplumsal ve ekonomik direnci güçlendirmek, kritik altyapıyı korumak, demokrasilerini ve seçim süreçlerini güvence altına almak amacıyla bir "AB Hibrit Araç Kutusu" oluşturmayı hedeflemektedir. Bu araç kutusu, yabancı bilgi manipülasyonu ve müdahalesini etkili bir şekilde tespit edecek, analiz edecek ve karşı koyacak mekanizmalar içerecektir. Avrupa Komisyonu'nun 2024 Mayıs'ında yaptığı bir açıklamada, kamuoyunu bilgi düzensizliklerine karşı bilinçlendirmenin önemi bir kez daha vurgulanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2024).

7.BİYOEKOLOJİK MODEL VE YAKLAŞIMIMIZ

Projemiz, konu hakkında farkındalık yaratarak bireylerin dayanıklılığına katkıda bulunmayı, onları bilgi düzensizliklerini azaltacak araçlarla güçlendirmeyi ve bilgilerini yakın çevrelerine yayabilecek ve bilgi düzensizliklerine karşı bilişsel dayanıklılıklarını artıracak değişim elçilerine dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bronfenbrenner tarafından geliştirilen çerçeveyi temel alarak farklı gelişim düzeylerine müdahale ederek vatandaşların dayanıklılığına katkıda bulunmak amaçlarımız arasındadır.

Şekil 3: Bronfenbrenner'in Biyoekolojik Modeli

Bronfenbrenner'in biyoekolojik sistemi (Bronfenbrenner, 2005; Bronfenbrenner & Morris, 2006) gelişim psikolojisinde bireyin çevresindeki farklı sistemler arasındaki etkileşimlerin gelişimini nasıl etkilediğini analiz eden teorik bir çerçevedir. Çerçeve beş sistem düzeyinden oluşmaktadır: mikrosistem, mezosistem, ekzosistem, makrosistem ve kronosistem. Mikrosistem, aile, mahalle ve akranlar dahil olmak üzere bireyin yakın çevresinden oluşur. Ekzosistem ise okullar ve medya gibi bireyi dolaylı olarak etkileyen sistemlerden oluşur. Bu düzeye bilgi ekosistemini de ekleyebiliriz. Makrosistem, bireyin çevresini şekillendiren kültürel ve toplumsal değer ve inançlardan oluşur. Kronosistem, krizler gibi bireyin büyümesinin içinde gerçekleştiği tarihsel ve zamansal ortamı kapsar.

Müdahalelerimiz, bu farklı gelişim düzeylerinin her birinde, yani bireysel düzeyde, orta düzeyde ve makro düzeyde bireyi güçlendirmeyi hedeflemektedir.

a. Mikrosistem

Mikrosistem, aile, arkadaşlar ve doğrudan sosyal medya etkileşimleri gibi bireylerin etkileşimde bulunduğu yakın çevreleri içerir. Bu yakın temaslar, bireylerin inançlarını ve bilgi tüketimini etkilemede çok önemlidir.

Aile ve arkadaşlarla olan etkileşimler, bireyin yanlış bilgi ve dezenformasyon gibi bilgi düzensizliklerine karşı duyarlılığını büyük ölçüde etkilemektedir. Bireylerin yakın ilişkilerden gelen bilgilere güvenme ve kabul etme olasılığı daha yüksektir; bu da doğrulama önyargısını güçlendirebilir ve yanlış bilginin tartışılmadan yayıldığı yankı odaları yaratmaktadır (Lewandowsky vd., 2012). Aile ve arkadaşlarla kurulan duygusal bağlar da korku ve endişe gibi duyguları istismar ederek yanlış bilginin etkisini artırmaktadır (Fazio ve McCoy, 2021). Ayrıca, kişinin sosyal çevresinde farklı bakış açılarının olmaması, doğru bilgiye maruz kalmayı sınırlandırarak yanlış bilginin devam etmesine neden olmaktadır (Sunstein, 2018).

Sosyal medya etkileşimleri, bireyin yanlış bilgi ve dezenformasyon gibi bilgi düzensizliklerine karşı savunmasızlığını önemli ölçüde etkilemektedir. Sosyal medya platformları genellikle algoritmaların kullanıcıların önceden var olan inançlarıyla uyumlu içeriğe öncelik verdiği yankı odaları yaratarak teyit önyargısını güçlendirmekte ve farklı bakış açılara maruz kalmayı sınırlamaktadır (Bakshy vd., 2015). Bu platformlarda bilginin hızlı ve yaygın paylaşımı, yanlış bilginin erişimini artırabilir ve güvenilir kaynakları güvenilmez olanlardan ayırt etmeyi zorlaştırmaktadır (Vosoughi vd., 2018). Duygusal ve sansasyonel içeriğin paylaşılma ve etkileşime girme olasılığı daha yüksektir, bu da yanlış bilginin yayılmasını daha da artırmaktadır (Brady vd., 2017). Ayrıca, sosyal medyadaki akranlardan gelen sosyal onay, bireylerin yanlış bilgileri eleştirel bir inceleme yapmadan kabul etmelerine ve yaymalarına yol açmaktadır (Del Vicario vd., 2016).

Bilgi düzensizliklerinden en çok etkilenen toplum üyelerini düşündüğümüzde özellikle kırılgan gruplar ve yapabilirlikleri akla gelmektedir. Kırılgan grupların ihtiyaçları ve yapabilirlikleri doğrultusunda kapsayıcı müdahale modellerinin üzerine düşünülmesi ve çok katmanlı işbirliklerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Bilgi düzensizliklerinin etkileri özellikle kırsal bölgede yaşayanları, gençleri, kız çocuklarını veya farklı kesimselliklere sahip olan grupları daha çok etkileyebilir. Bu gruplar doğru bilgiye erişim konusunda daha sınırlı imkanlara sahip olabilir ve yanlış bilgi kampanyalarına karşı daha korunmasız koşullara sahip olabilirler. Bu süreçler bir dizi insan hakkı ihlaline sebep olurken aynı zamanda mevcut eşitsizliklerin derinleşmesiyle sonuçlanabilir. Müdahale yöntemlerinin bu grupların

çeşitlenen ihtiyaçlarına ve yapabilirlik sınırlılıklarına göre daha kapsayıcı bir çerçevede geliştirilmesi önemlidir.

Mikro düzeydeki müdahalelerde dikkat edilmesi gereken bir konu bireylerin davranış değişikliğine açık ve işbirliğine girmeye istekli olmalarıdır. Daha önce tasarlanan bazı müdahalelerin, bireylerin işbirliğini reddetmeleri nedeniyle etkisiz kaldığı hatta bazı ters sonuçlara yol açtıkları da bilinmektedir. Müdahalelerin tasarımında bireylerin göstereceği bu tür dirençleri göz önünde bulundurmak ve failliklerini yok saymamak gerekmektedir.

Bilgi düzensizlikleri ve insan hakları ihlalleri arasında ilişkinin net ve açık şekilde kurulmasının zorluğu söz konusu olabilir. Tasarlanan müdahalelerde bu konuda farkındalığın oluşmasını sağlarken insan haklarının günlük yaşamda nasıl işlediğine dair somut örnekler aracılığıyla bireylerin bu kavramla daha iyi bağlantılar kurmaları sağlanacaktır. Böylece bu iki kavram arasındaki ilişkinin daha net şekilde anlaşılmasına katkıda bulunulması planlanmaktadır.

b. Mezosistem

Mezosistem, ev ile okul veya iş ortamları arasındaki etkileşim gibi farklı mikrosistemler arasındaki ara bağlantıları içermektedir. Okullar, işyerleri ve toplum kuruluşları gibi mezo düzeydeki etkileşimler, bireyin bilgi düzensizliklerine karşı savunmasızlığını önemli ölçüde etkilemektedir. Eğitim kurumları ve işyerleri, güvenilir bilgiyi yanlış bilgi ve dezenformasyondan ayırt etmek için gerekli olan eleştirel düşünme becerilerinin ve medya okuryazarlığının şekillendirilmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır (Bulger ve Davison, 2018). Ancak bu ortamlar, güçlü medya okuryazarlığı programlarının olmaması veya kurum kültürünün eleştirel sorgulamayı teşvik etmemesi halinde yanlış bilginin yayılmasına da neden olabilmektedir (Mihailidis, 2014). Bu ortamlardaki akran etkileşimleri yankı odalarını güçlendirebilir, çünkü bireyler genellikle meslektaşları veya sınıf arkadaşları tarafından paylaşılan aynı bilgi kaynaklarına maruz kalmaktadır (Dutton ve Shepherd, 2006). Ayrıca, bu ortamlar yetkili kişilerden gelen bilgilerin eleştirel bir inceleme yapılmaksızın olduğu gibi kabul edildiği hiyerarşik yapıları nedeniyle yanlış bilginin yayılmasını artırabilirler.

Mezo düzeyde topluluk etkileşimleri, bir bireyin bilgi düzensizliklerine karşı savunmasızlığını önemli ölçüde etkilemektedir. Örgütler, yerel medya ve sosyal ağlar yanlış bilgi ve dezenformasyonun yayılmasını azaltabilir ya da şiddetlendirebilir. Güçlü bağları olan ve birbirine güvenen topluluklar, paylaşılan

inanç ve değerlerle uyumlu olması halinde yanlış bilgileri istemeden yayabilirken, yankı odalarını ve doğrulama önyargısını güçlendirebilmektedir (Gil de Zúñiga vd., 2012). Buna karşılık, medya okuryazarlığını ve eleştirel düşünmeyi teşvik eden topluluklar, doğrulama ve tartışmayı teşvik ederek yanlış bilgilere karşı bir tampon işlevi görebilmektedir (Craft vd., 2017). Kanaat önderleri, liderler ve sosyal medyada yoğun takipçileri olan kişiler çok önemli bir rol oynamaktadır; onların bilgiyi onaylaması, doğru olsun ya da olmasın, bilgiye güvenilirlik kazandırma işlevi görmektedir. Ayrıca, yerel haber kaynaklarının mevcudiyeti ve kalitesi, toplumun güvenilir bilgiye maruz kalmasını etkiler; güvenilir haberlere erişimi sınırlı olan bölgeler yanlış bilgilendirmeye daha açıktır (Nielsen ve Schrøder, 2014).

c. Ekzosistem

Ekzosistem, medya ve gazetecilik gibi bireyleri dolaylı olarak etkileyen daha geniş sosyal sistemlerin yanı sıra hükümet düzenlemelerini de kapsamaktadır.

Bireyi dolaylı olarak etkileyen dış çevresel ortamlardan oluşan ekosistem, bilgi düzensizliklerine karşı kırılganlığı önemli ölçüde etkilemektedir. Medya politikaları, ekonomik koşullar ve teknolojik altyapı gibi faktörler çok önemli roller oynamaktadır. Medya düzenlemeleri ve medya üzerindeki hükümet kontrolünün kapsamı yanlış bilginin yayılmasını engelleyebilmekte ya da kolaylaştırabilmekte; gevşek düzenlemeler ve hesap verebilirlik eksikliği daha yüksek duyarlılığa yol açabilmektedir (McNair, 2017). Ekonomik koşullar da medya ortamını etkilemektedir; ekonomik olarak zor durumda olan medya kuruluşları daha fazla izleyici ve reklamveren çekmek için doğruluk yerine sansasyonelliğe öncelik vermektedir (Vargo vd., 2018).

İnternet erişiminin mevcudiyeti ve kalitesi de dahil olmak üzere teknolojik altyapı, bilginin nasıl yayıldığını ve tüketildiğini etkilemektedir; güvenilir internet hizmetlerine sınırlı erişimi olan bölgeler, gayri resmi ve potansiyel olarak güvenilir kaynaklara daha fazla güvenilir bulabilmektedir (Regnedda ve Muschert, 2013). Ayrıca, medya okuryazarlığı eğitimini destekleyen ya da görmezden gelen işyeri politikaları ve uygulamaları, çalışanların bilgiyi eleştirel bir şekilde değerlendirme becerilerini etkilemektedir (Southwell ve Thorson, 2015).

d. Makrosistem

Makrosistem, kültürel inançlar, siyasi iklim ve toplumsal normlar gibi daha geniş kültürel ve toplumsal bağlamı içermektedir.

Kültür ve değerler gibi makrosistem unsurları, bireyin yanlış bilgi ve dezenformasyon gibi bilgi düzensizliklerine karşı savunmasızlığını önemli ölçüde etkilemektedir. Kültürel normlar ve toplumsal değerler bilginin yorumlanma ve kabul edilme biçimlerini şekillendirmektedir. Örneğin, kolektif inançlara ve sosyal uyuma öncelik veren kültürler muhalif görüşlerin cesaretini kırmakta, böylece yankı odalarını güçlendirmekte ve yanlış bilginin yayılmasını kolaylaştırmaktadır (Hofstede, 2001). Ayrıca, yeterli medya okuryazarlığı eğitimi olmaksızın ifade özgürlüğünü vurgulayan toplumsal değerler, yanlış bilginin eleştirilmeden kabul edilmesine yol açmaktadır (Bode ve Vraga, 2015). Geleneksel medya ve kurumlara güvenin düşük olduğu toplumlarda, insanların güvenilir olmayabilecek alternatif kaynaklara yönelme olasılığı daha yüksektir (Newman vd., 2018). Dahası, otorite ve uzmanlığa yönelik kültürel tutumlar, uzmanlardan gelen bilgilerin nasıl algılandığını ve eleştirel olarak değerlendirilip değerlendirilmediğini veya olduğu gibi göre kabul edilip edilmediğini de etkilemektedir (Lewandowsky vd., 2017).

Makrosistemin bir unsuru olarak siyasi iklim, özellikle popülizm, kutuplaşma ve radikal sağın yükselişi gibi olgular aracılığıyla bilgi düzensizliklerine karşı kırılganlığı derinden etkilemektedir. Popülist hareketler genellikle duygulara hitap etmek ve kendilerini “yozlaşmış” elitlere karşı "halkın" savunucuları olarak sunmak için yanlış bilgilerden faydalanır ve böylece destek kazanmak için yanlış anlatılar yayarlar (Mudde ve Kaltwasser, 2017). Siyasi kutuplaşma, kendi önyargılarını doğrulayan bilgileri kabul etmeye daha yatkın olan ve karşıt bakış açılarını göz ardı eden, yanlış bilginin geliştiği yankı odalarını besleyen derin bir şekilde bölünmüş sosyal gruplar yaratarak bu sorunu daha da kötüleştirir (Prior, 2013). Genellikle komplocu ve düzen karşıtı söylemleriyle radikal sağın yükselişi, bu grupların asılsız iddiaları yaymak ve ana akım medya ve kurumlara güvensizlik tohumları ekmek için sosyal medyayı ve diğer platformları sıklıkla kullanması nedeniyle dezenformasyonun yayılmasını daha da güçlendirmektedir (Wodak, 2015). Bu ortam sadece yanlış bilginin yayılmasını artırmakla kalmamakta, aynı zamanda bireyler ideolojik pozisyonlarında daha da sağlamlaştıklarından, yanlış bilgiyi düzeltme çabalarını da baltalamaktadır (Sunstein, 2018).

Bilgi düzensizlikleri sadece bireyler üzerinde değil toplumsal yapılar üzerinde de ciddi etkiler yaratmaktadır. Özellikle ideolojik, etnik, kültürel ve dini temelli konular üzerinden yayılan yanlış bilgiler toplumsal kutuplaşmayı derinleştirmektedir. Bu nedenle müdahale stratejileri geliştirirken bilgi düzensizliklerinin toplumsal etkilerini anlamak ve bu bağlamda kolektif yanıtlar oluşturmak önem taşımaktadır. Projenin hedeflerinden biri bireysel dirençlilik oluşturmanın yanı sıra, toplumsal

düzeyde de bir dirençlilik oluşturmaktır. Kutuplaşmış bir ortamda bireylerin farklı görüşlere kapalı hale gelmesi, yalnızca kendileriyle uyumlu kanalları/platformları takip etmekte istekli olması farklılıklar arasındaki etkileşimi zorlaştırabilmektedir. Farklı görüşlerin bir araya geleceği ve doğru bilgiyi üretmek ve bilgi kaynaklarına erişebilmek için hangi alanların yaratıldığı ve önlemlerin alındığı önemli bir soru işaretidir. Bu nedenle hem medya alanındaki bilgi üreticilerin hem de bilgiyi tüketen kullanıcıların bilgi düzensizliklerine dair dirençlilik oluşturma konusunda rol almalarını mümkün kılan müdahale araçları da düşünülmektedir.

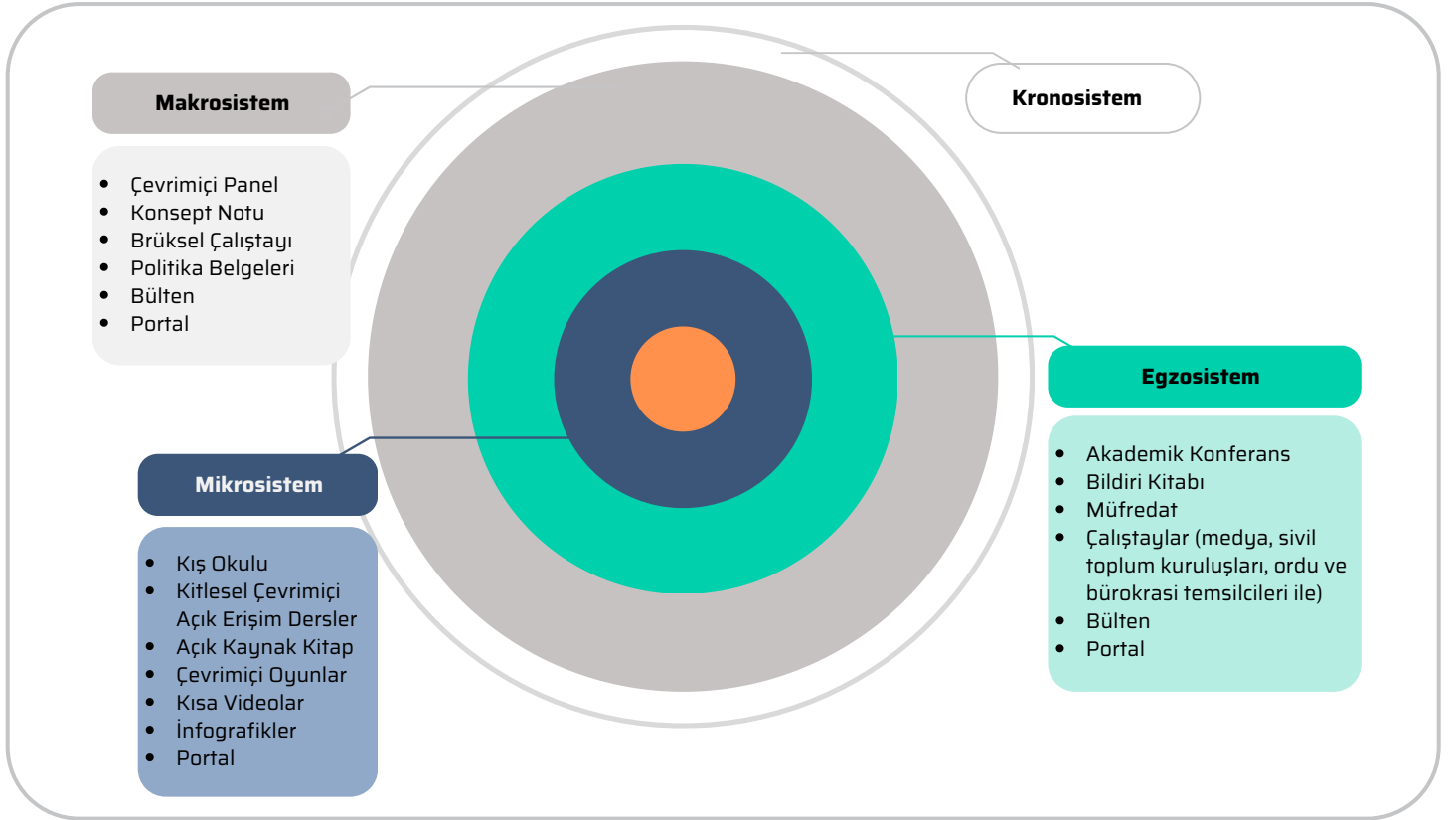
e. Kronosistem

Kronosistem zaman boyutunu kapsamaktadır, bireyde ve çevrede zaman içinde meydana gelen değişiklikleri yansıtmaktadır.

Medya sisteminin evrimi gibi kronosistem olayları, bilgi düzensizliklerine karşı kırılganlığı önemli ölçüde etkilemektedir. Geleneksel medyadan dijital ve sosyal medyaya geçiş, bilginin üretilme, dağıtılma ve tüketilme şeklini dönüştürmüş ve genellikle yanlış bilgi ve dezenformasyonun yayılmasını hızlandırmıştır (Bennett ve Livingston, 2018). Sosyal medya platformlarının yükselişi bilginin yayılmasını demokratikleştirmiş, ancak aynı zamanda var olan algoritmalar ve editöryel sürecin eksikliği nedeniyle yanlış bilginin hızla viral hale gelebileceği ortamlar yaratmıştır (Vosoughi vd., 2018). Yerel haber kuruluşlarının azalması ve medya sahipliğinin konsolidasyonu gibi tarihsel değişimler, güvenilir, toplum odaklı gazeteciliğin mevcudiyetini azaltarak bireylerin doğru bilgiye erişimini zorlaştırmıştır (Napoli, 2019). Buna ek olarak, medya ortamının evrimi, belirli ideolojik kitlelere hitap eden, kutuplaşmayı ve yankı odalarını daha da güçlendiren partizan haber kaynaklarında bir artışa yol açmıştır (Stroud, 2010).

Çoklu krizler, pandemi ve savaş gibi kronosistem olayları bilgi düzensizliklerine karşı kırılganlığı önemli ölçüde artırmaktadır. Bu olaylar korku, belirsizlik ve acil bilgi talebinin yaygın olduğu yüksek stresli ortamlar yaratarak bireyleri yanlış bilgi ve dezenformasyona karşı daha duyarlı hale getirmektedir (Sellnow & Seeger, 2013). Krizler sırasında, yanlış bilginin hızla yayılması insanların endişelerini istismar etmektedir ve olayların hızlı ve genellikle kaotik akışının yarattığı bilgi boşluklarını doldurmaktadır (Pennycook ve Rand, 2019). Örneğin, COVID-19 salgınında, çelişkili raporlar ve halkın acil rehberlik ihtiyacı nedeniyle sağlıkla ilgili yanlış bilgilerde bir artış görülmüştür, hatta bu artış yanlış bilgi salgını anlamına gelen "infodemi" kavramının doğmasına da yol açmıştır (Zarocostas, 2020). Savaşlar ve çatışmalar da benzer şekilde dezenformasyon için uygun ortamlar

yaratmaktadır, çünkü ilgili taraflar algıları manipüle etmek ve kamuoyunu etkilemek için propagandaya başvurabilmektedir (Bakir ve McStay, 2018). Birden fazla, birbiriyle bağlantılı krizi içeren çoklu krizler, geleneksel bilgi doğrulama mekanizmalarını zorlayarak ve çelişkili raporlar yağmuru arasında güvenilir bilgiyi ayırt etmenin zorluğunu artırarak bu kırılganlıkları artırmaktadır (Dupont, 2020).

Şekil 4: Biyoekolojik Model ve Planlanan Müdahaleler

Bireysel düzeyde, birincil hedefimiz bilgi düzensizlikleri hakkında farkındalık yaratmak ve bireyleri bunlara karşı güçlendirmektir. Bireysel düzeydeki önemli zorluklarından biri de bireylerin doğru bilgiye erişme arzularının olmamasıdır. Bireylerin mevcut inançlarını pekiştiren ve rahat hissettikleri alanda olmalarına imkan veren bilgilere yönelmeleri, bilgi düzensizliklerinin yaygınlaşmasının kolaylaşmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle proje kapsamında, bireysel müdahalelerde bireylerin bilgi düzensizlikleri konusunda çeşitli araçlarla farkındalık kazanması, doğru bilgiye erişimi konusunda teşvik edilmesi, bilgileri eleştirel gözle değerlendirmelerinin sağlanması ve doğrulama araçlarının sunulmasıyla bireylerin doğru bilgiye erişim konusunda aktif rol almalarının, bu zorlukla mücadele etme konusunda faydalı olacağı düşünülmektedir. İkincil hedef

ise bu kişileri, bilgilerini yayan ve aile ve akranlar gibi birincil ağlarının dayanıklılığına katkıda bulunan değişim elçilerine dönüştürmektir. Bu hedeflere ulaşmak için aşağıdaki faaliyetler planlanmıştır.

Bireysel Düzeyde:

- **KIŞ OKULU:** İstanbul'da 40 katılımcı için bir Kış Okulu düzenlenecektir. Dört gün olarak planlanan Kış Okulu, altı oturum ve iki atölye çalışmasından oluşacaktır. Kış Okulu, bilgi düzensizlikleri, azaltma yöntemleri, ülkelerin çabaları, uluslararası ve uluslararası kuruluşlar ve bilgi düzensizliklerini azaltma araçları hakkında dersler içerecektir. Atölye çalışmaları bilgi düzensizlikleri ile ilgili interaktif oyunlar ve simülasyonlardan oluşacaktır.
- **MOOC:** Herkesin ücretsiz olarak erişebileceği bir MOOC (Massive Open Online Course/Kitlesel Çevrimiçi Açık Erişim Dersler) da planlanmıştır. MOOC'u tamamlayanlar İstanbul Bilgi Üniversitesi'nden sertifika alacaklardır. MOOC, video dersler, okumalar, sınavlar ve testlerden oluşacak ve Kış Okulu'nda üzerinde durduğumuz konularla ilgili dersler içerecektir. Ekibimiz daha önce bu konuda "[Kutuplaşmayı Azaltmak](#)" "[Infodemi Eğitimi](#)" ve "[Göç Farkındalığı Eğitimi](#)" gibi bazı MOOC'lar geliştirmişti. Tüm bu çevrimiçi dersler iki yıl içinde binden fazla tekil kullanıcı çekerek, MOOC'ların potansiyelini göstermiştir.
- **KİTAP:** Konu hakkında bir açık kitap hazırlanacaktır. Daha önceki açık kitaplarımız "Toplumsal Araştırma Yöntemleri için Bir Rehber: Gereklilikler, Sınırlar ve Yorumlar" (Erdoğan ve Uyan-Semerci, 2021) ve "Infodemi ve Bilgi Düzensizlikleri: Kavramlar, Nedenler ve Çözümler" (Erdoğan vd., 2022) binlerce kullanıcının ilgisini çekmiştir. Açık kitabın, konunun daha derinlemesine anlaşılmasına katkı vermesi hedeflenmektedir.
- **ÇEVİRİMİÇİ OYUNLAR:** Projemizin bir parçası olarak, kullanıcıları portalımıza çekmek için üç çevrimiçi oyun hazırlanacaktır. Bu oyunlar, kullanıcıların konu hakkındaki farkındalığına ve bilgisine katkıda bulunacaktır. Oyunlaştırılmış müdahaleler farkındalığı artırma ve davranış değişikliğine yol açma konusunda oldukça başarılıdır (Basol vd., 2020). [TurkuazLab](#) isimli projemizin bir parçası olarak üç farklı oyun geliştirilmiş ve bu oyunlar iki yıl içinde 9000'den fazla tekil kullanıcı çekmiştir.
- **KISA VİDEOLAR:** Sosyal medya kanalları aracılığıyla yaygınlaştırılmak üzere kısa videolar hazırlanacaktır. Bu videolar, konu hakkında farkındalık yaratmayı

ve kullanıcıları portalımıza ve MOOC'a çekmeyi hedefleyecektir. Önceki projelerde kısa videoların iletişimde oldukça etkili olduğu gözlemlenmiştir.

- **İFOGRAFIKLER:** Ayrıca sosyal medyada dolaşıma sokmak üzere konuyla ilgili infografikler de hazırlanacaktır. [RMDEDU Projesi](#) deneyimi infografiğin yaygınlaştırmada etkili olduğunu göstermiştir. Hazırlanacak infografiklerle hedef kitlenin farkındalığının artması ve portala yeni kullanıcıların gelmesi beklenmektedir.
- **PORTAL:** Projenin başında, konuyla ilgili bir portal kurarak ilgilenen kullanıcılar için bir buluşma noktası oluşturulmuştur. Bu portalda podcast'ler, video yayınları, güncel akademik ve akademik olmayan çalışmalara bağlantılar ve sorunla ilgilenen diğer kuruluşlar yer almaktadır.

Mezo Seviyesinde:

- **KONFERANS:** Mezo düzeyde, konuyla ilgilenen akademisyenlerle birlikte çalışabilmek için uluslararası bir akademik konferans düzenleyeceğiz. Bu akademik konferans, akademisyenler arasında bir ağ oluşturmamıza ve konuyla ilgili en son gelişmeleri paylaşmamıza yardımcı olacaktır.
- **BİLDİRİ KİTABI:** Akademik konferansın bildirileri İngilizce olarak yayınlanacaktır. Bu kitap portalımızda yer alacak ve alandaki son çalışmalar hakkında bilgi verecektir.
- **MÜFREDAT:** Mezo düzeydeki müdahalemizin bir parçası olarak, okumalar, videolar ve diğer bileşenlerle birlikte orta ve yüksek öğretimde kullanılmak üzere standartlaştırılmış bir müfredat hazırlayacağız. Bu müfredat, konuyla ilgili bilgilerimizin yaygınlaştırılmasına yardımcı olacaktır.
- **ÇALIŞTAY:** Medya, sivil toplum kuruluşları, ordu ve bürokrasi temsilcileriyle üç çalıştay düzenlenecektir. Her bir çalıştay bu hedef gruplarda farkındalık yaratmayı ve onları güçlendirmeyi hedeflemektedir. Ayrıca çalıştay katılımcılarından beklentimiz bilgi düzensizlikleriyle mücadelede etkin bir rol oynayandeğişim elçilerine dönüşmeleridir. Bu çalıştayların bir diğer çıktısı da ilgili bireylerden oluşan bir ağ oluşturmaktır. Ayrıca katılımcıların hazırlanan MOOC'un kullanıcısı olmaları ve materyalleri kendi kurumlarındaki kurum içi eğitimlerinde kullanmaları da hedefler arasındadır.

- **BÜLTEN:** Proje süresince iki ayda bir haber bültenleri hazırlanıp, abonelere gönderilecektir. Bu bültenler konu hakkında güncel bilgiler sağlayacak ve portala ziyareti ve MOOC'tan faydalanma sayılarını artıracaktır.

Makro Düzeyde:

- **BRÜKSEL ÇALIŞTAYI:** Makro düzeyde, AB, NATO ve diğer ilgili paydaşlardaki politika yapıcılara ulaşmak da hedeflenmektedir. Bu nedenle, konuyla ilgili deneyimleri paylaşmak ve toplumsal bilişsel dayanıklılığın geliştirilmesine yönelik daha etkili çabalar için bir tartışma platformu oluşturmak üzere Brüksel'de bir çalıştay düzenlenecektir. Bu çalıştayın bir diğer amacı da ilgili kişi ve kurumlardan oluşan bir ağ oluşturmaktır.
- **POLİTİKA BELGELERİ:** Bilgi düzensizlikleri sorununun farklı yönlerini ele alan yedi politika belgesi de hazırlanacaktır. İngilizce olarak kaleme alınacak bu politika belgelerine portalımızdan ulaşılabilecektir. Ayrıca oluşturulacak iletişim ağından da dağıtım yapılacaktır.

Yukarıda paylaşılan müdahaleler çerçevesinde projenin etkisinin ölçülmesini sağlayabilmek adına tasarlanan müdahaleler için ilgili hedeflerin belirlenmesi, bu hedeflerin süreçte izlenmesinin sağlanması ve doğru yöntemlerle düzenli olarak uygulanması planlanmaktadır. Son olarak belirtmek gerekirse, proje kapsamında geliştirilecek müdahalelerin insan hakları ilkeleriyle uyumlu olması büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, proje sürecinde bireylerin gizliliğinin korunması, ifade özgürlüğü, veri güvenliği, bilgiye erişim hakkı gibi temel konular göz önünde bulundurulacaktır.

Bu bilgi notu, 2 Ekim 2024 tarihinde gerçekleştirilen yuvarlak masa toplantısına katılan farklı disiplinlerde bilgi düzensizlikleri konusunda çalışmalar yürüten uzmanların değerli katkılarıyla son haline getirilmiştir. RESAID Ekibi olarak, tüm katılımcılara katkılarından dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

BIBLIOGRAPHY

- AP News. (2020). *Nicaragua Approves “Cybercrimes” Law, Alarming Rights Groups*. <https://apnews.com/general-news-ce252ed4721a759ed329798a7e2e30db>.
- Bakir, V., & McStay, A. (2018). Fake News and The Economy of Emotions: Problems, Causes, Solutions. *Digital Journalism*, 6(2), 154-175. <https://doi.org/10.1080/21670811.2017.1345645>.
- Bakshy, E., Messing, S., & Adamic, L. A. (2015). Exposure to Ideologically Diverse News and Opinion on Facebook. *Science*, 348(6239), 1130-1132. <https://doi.org/10.1126/science.aaa1160>.
- Basol, M., Roozenbeek, J., & Van der Linden, S. (2020). Good News About Bad News: Gamified Inoculation Boosts Confidence and Cognitive Immunity against Fake News. *Journal of Cognition*, 3(1). <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6952868/>.
- Bedeski, R. (2000). Human Security, Knowledge, and the Evolution of the Northeast Asian State. *Centre for Global Studies*, University of Victoria, 8.
- Bennett, W. L., & Livingston, S. (2018). The Disinformation Order: Disruptive Communication and the Decline of Democratic Institutions. *European Journal of Communication*, 33(2), 122-139. <https://doi.org/10.1177/0267323118760317>.
- Bode, L., & Vraga, E. K. (2015). In Related News, That Was Wrong: The Correction of Misinformation Through Related Stories Functionality in Social Media. *Journal of Communication*, 65(4), 619-638. <https://doi.org/10.1111/jcom.12166>.
- Brady, W. J., Wills, J. A., Jost, J. T., Tucker, J. A., & Van Bavel, J. J. (2017). Emotion Shapes the Diffusion of Moralized Content in Social Networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(28), 7313-7318. <https://doi.org/10.1073/pnas.1618923114>.
- Bronfenbrenner, U. (2005). *Making Human Beings Human: Bioecological Perspectives on Human Development*. Sage.
- Bronfenbrenner, U., & Morris, P. A. (2006). The Bioecological Model of Human Development. İçinde R. M. Lerner & W. Damon (Ed.), *Handbook of Child Psychology: Theoretical Models of Human Development* (V 1, pp. 793-828). Wiley Online Library. <https://doi.org/10.1002/9780470147658.chpsy0114>.
- Bulger, M., & Davison, P. (2018). The Promises, Challenges, and Futures of Media Literacy. *Journal of Media Literacy Education*, 10(1), 1-21. <https://doi.org/10.23860/JMLE-2018-10-1-1>.
- Craft, S., Ashley, S., & Maksl, A. (2017). News Media Literacy and Conspiracy Theory Endorsement. *Communication and the Public*, 2(4), 388-401. <https://doi.org/10.1177/2057047317725539>.
- Del Vicario, M., Bessi, A., Zollo, F., Petroni, F., Scala, A., Caldarelli, G., Stanley, H. E., & Quattrociocchi, W. (2016). The Spreading of Misinformation Online. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113(3), 554-559. <https://doi.org/10.1073/pnas.1517441113>.
- Dupont, A. (2020). The Polycrisis: Mapping the New Strategic Landscape. *Lowy Institute for International Policy*.
- Dutton, W. H., & Shepherd, A. (2006). Trust in the Internet as an Experience Technology. *Information, Communication & Society*, 9(4), 433-451. <https://doi.org/10.1080/13691180600858606>.

Erdoğan, E., & Uyan-Semerci, P. (2021). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri için bir Rehber: Gereklilikler, Sınırlılıklar ve İncelemler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. http://arastirmarehberi.org/media/files/TOPLUMSAL_REHBER_16x23_IC_BASKI.pdf.

Erdoğan, E., Uyan-Semerci, P., Eyolcu Kafalı, B., & Çaytaş, Ş. (2022). *İnfodemi ve Bilgi Düzensizlikleri Kavramlar, Nedenler ve Çözümler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. <http://infodemikitabi.org/>.

European Commission. (2024). *Boosting Awareness-Raising of the Risks of Disinformation and Information Manipulation*. https://commission.europa.eu/news/boosting-awareness-raising-risks-disinformation-and-information-manipulation-2024-05-08_en.

Fazio, L. K., & McCoy, L. (2021). Fazio, L. K., & McCoy, L. (2021). Misinformation. *Social Science Research*, 93. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2021.102495>.

Gasper, D. (2013). *Human Security: From Definitions to Investigating a Discourse*. Routledge Handbook of Human Security.

Gasper, D., & Gómez, O. A. (2015). Human Security Thinking in Practice: "Personal Security", "Citizen Security" and Comprehensive Mappings. *Contemporary Politics*, 21(1), 100-116. <https://doi.org/10.1080/13569775.2014.993906>.

Gasper, D., Martin, M., & Owen, T. (2013). *The Human Security Trifold Relationship*. Routledge.

Gil de Zúñiga, H., Jung, N., & Valenzuela, S. (2012). Social Media Use for News and Individuals' Social Capital, Civic Engagement and Political Participation. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 17(3), 319-336. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2012.01574.x>.

Gizmodo. (2018). *Brazil's Federal Police Says It Will "Punish" Creators of "Fake News" Ahead of Elections*. <https://gizmodo.com/brazil-s-federal-police-says-it-will-punish-creators-of-1821945912>.

Global Network Initiative. (2020). *GNI Expresses Concern About Proposed 'Fake News' Law in Brazil*. <https://globalnetworkinitiative.org/gni-concerns-brazil-fake-news-law/>.

Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*. Thousand Oaks.

İnsani Kalkınma Raporu 1994. (1994). Birleşmiş Milletler. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-1994>.

Küresel Risk Raporu 2024. (2024). Dünya Ekonomik Forumu. <https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2024/>.

Lewandowsky, S., Ecker, U. K., & Cook, J. (2017). Beyond Misinformation: Understanding and Coping with the "Post-Truth" Era. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6(4), 353-369. <https://doi.org/10.1016/j.jarmac.2017.07.008>.

Lewandowsky, S., Ecker, U. K. H., Seifert, C. M., Schwarz, N., & Cook, J. (2012). Misinformation and Its Correction: Continued Influence and Successful Debiasing. *Psychological Science in the Public Interest*, 13(3), 106-131. <https://www.jstor.org/stable/23484653>.

Martin, M., & Owen, T. (Ed.). (2014). *Routledge Handbook of Human Security*.

McCormarck, T. (2008). *Power and Agency in the Human Security Framework*. <https://doi.org/10.1080/09557570701828618>.

McDonald, M. (2002). Human Security and the Construction of Security. *Global Society*, 16(3), 277-295. <https://doi.org/10.1080/09537320220148076>.

McNair, B. (2017). *An Introduction to Political Communication*. Routledge.

Mihailidis, P. (2014). *Media Literacy and the Emerging Citizen: Youth, Engagement and Participation in Digital Culture*. Peter Lang Inc., International Academic Publishers.

Mudde, C., & Kaltwasser, C. R. (2017). *Populism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.

Napoli, P. M. (2019). Local Journalism and the Information Needs of Local Communities: Toward a Scalable Assessment Approach. *Journalism Practice*, 13(5), 543-552.

NATO. (2009). *Strasbourg / Kehl Summit Declaration*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_52837.htm.

NATO Strategic Communications Centre of Excellence. (2019). *Improving NATO Strategic Communications Terminology*. <https://stratcomcoe.org/publications/improving-nato-strategic-communications-terminology/80>.

Newman, N., Fletcher, R., Kalogeropoulos, A., Levy, D. A. L., & Nielse, R. K. (2018). *Reuters Institute Digital News Report 2018*. Reuters Institute for the Study of Journalism. <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/our-research/digital-news-report-2018>.

Nielsen, R. K., & Schrøder, K. C. (2014). The Relative Importance of Social Media for Accessing, Finding, and Engaging with News: An Eight-country Cross-media Comparison. *Digital Journalism*, 2(4), 472-489. <https://doi.org/10.1080/21670811.2013.872420>.

Nussbaum, M. C. (2000). *Women and Human Development: The Capabilities Approach*. Cambridge University Press.

O'Brien, K., & Barnett, J. (2013). Global Environmental Change and Human Security. *Annual Review of Environment and Resources*, 38(1), 373-391. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-032112-100655>.

Organization for Security and Co-operation in Europe. (2017). *Joint Declaration on Freedom of Expression and "Fake News", Disinformation and Propaganda*. <https://www.osce.org/fom/302796>.

Paris, R. (2001). Human Security: Paradigm Shift or Hot Air? *International Security*, 26(2), 87-102.

Pennycook, G., & Rand, D. G. (2019). Fighting Misinformation on Social Media Using Crowdsourced Judgments of News Source Quality. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116(7), 2521-2526. <https://doi.org/10.1073/pnas.1806781116>.

Prior, M. (2013). Media and Political Polarization. *Annual Review of Political Science*, 16(1), 101-127. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-100711-135242>.

Regnedda, M., & Muschert, G. W. (2013). The Digital Divide. The Internet and Social Inequalities in International Perspective. *New York*, 10, 9780203069769.

Resolution A/HRC/34/7. (2017). UN Human Rights Council. <https://digitallibrary.un.org/record/1307661?v=pdf>.

Resolution A/HRC/39/29. (2017). UN Human Rights Council. <https://digitallibrary.un.org/record/1640588?v=pdf>.

Salminen, M., & Hossain, K. (2018). Digitalisation and Human Security Dimensions in Cybersecurity: An Appraisal for the European High North. *Polar Record*, 54(2), 108-118. <https://doi.org/10.1017/S0032247418000268>.

Schiff, K. J., Schiff, D. S., & Bueno, N. S. (2024). The Liar's Dividend: Can Politicians Claim Misinformation to Evade Accountability? *American Political Science Review*, 1-20. <https://doi.org/10.1017/S0003055423001454>.

Sellnow, & Seeger, M. W. (2013). *Theorizing Crisis Communication*. Wiley-Blackwell.

Sen, A. (1979). Equality of What? (Vol. 1).

Sen, A. (1979). Equality of What? (C. 1).

Sen, A. (1993). Capability of Well-Being. İçinde A. Sen & M. Nussbaum (Eds.), *The Quality of Life* s. 30-53). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0198287976.003.0003>.

Southwell, B. G., & Thorson, E. A. (2015). The Prevalence, Consequence, and Remedy of Misinformation in Mass Media Systems. *Journal of Communication* 65(4),589-595. <https://doi.org/10.1111/jcom.12168>.

Stroud, N. J. (2010). Polarization and Partisan Selective Exposure. *Journal of Communication*, 60(3), 556-576. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2010.01497.x>.

Sunstein, C. (2018). *#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400890521>.

Thakur, R. (2004). A Political Worldview. *Security Dialogue*, 35(3). <https://doi.org/10.1177/096701060403500307>.

United Nations. (2022). *Countering Disinformation for the Promotion and Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*. <https://digitallibrary.un.org/record/3987886?v=pdf>.

Uyan-Semerçi, P. (2023), Demokrasi Krizini Değerlendirirken Yapılabilirlik Olarak Siyasete Katılım. İçinde A. Çarkoğlu, E. Erdoğan & M. Moral (Ed.), *Türkiye Siyasetinin Sınırları: Siyasal Davranış, Kurumlar ve Kültür-Ersin Kalaycıoğlu'na Armağan* (ss. 599–616). İstanbul Bilgi University Press.

Vargo, C. J., Guo, L., & Amazeen, M. A. (2018). The Agenda-Setting Power of Fake News: A Big Data Analysis of the Online Media Landscape From 2014 to 2016. *New Media & Society*, 20(5), 2028-2049. <https://doi.org/10.1177/1461444817712086>.

Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The Spread of True and False News Online. *Science*, 359(6380), 1146-1151. <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>.

Ward, K. (2018). Social Networks, the 2016 US Presidential Election, and Kantian Ethics: Applying the Categorical Imperative to Cambridge Analytica's Behavioural Microtargeting. *Journal of Media Ethics*, 133-148. <https://doi.org/10.1080/23736992.2018.1477047>.

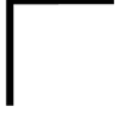
Wardle, C. and Derakhshan, H. (2017). *Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making*. Council of Europe. <https://edoc.coe.int/en/media/7495-information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research-and-policy-making.html>.

Wodak, R. (2015). *The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean*. Sage.

World Health Organization (WHO). (2024). *Disinformation and Public Health*. <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/disinformation-and-public-health>.

Zarocostas, J. (2020). How to Fight an Infodemic. *The Lancet*, 395(10225), 676.

Zojer, G. (2019). The Interconnectedness of Digitalisation and Human Security in the European High North: Cybersecurity Conceptualised Through the Human Security Lens. *The Yearbook of Polar Law Online*, 10(1), 297-320. https://doi.org/10.1163/22116427_010010014.

CREATING SOCIETAL
COGNITIVE RESILIENCE
AGAINST INFORMATION
DISORDERS

JEAN MONNET
CENTRE OF EXCELLENCE

Avrupa Birliği tarafından finanse edilmektedir. Ancak ifade edilen görüş ve düşünceler sadece yazar(lar)a aittir ve Avrupa Birliği veya Avrupa Eğitim ve Kültür Yürütme Ajansı'nın (EACEA) görüşlerini yansıtmak zorunda değildir. Avrupa Birliği ve EACEA bunlardan sorumlu tutulamaz.

**Avrupa Birliği tarafından
ortak finanse edilmektedir**

© 2024